

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

ПІДПІЛЬНА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1946–1989 РР.).

студент IV курсу, СОІз-41 групи
спеціальності 014.03 Середня
освіта(Історія)

Мизюк Роман Петрович

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Пилипів Ігор Васильович

доктор історичних наук, професор

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ГКЦ В ПЕРІОД СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ (1940-х – ПОЧАТКУ 1950-Х РР.).....	11
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЬНОЇ УГКЦ В ПЕРІОД 1953–1989 РР.....	24
РОЗДІЛ 3. СПРОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УГКЦ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ	38
РОЗДІЛ 4 МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ТЕМИ ДО ШКІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ	49
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ... ..	63
ДОДАТКИ	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУЛАГу – Головне управління випробно - трудових таборів, трудових поселень та місць ув'язнення

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

КПУ – Комуністична партія України

НКВД – Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР

о. – отець

РКЦ – Римо - католицька Церква

РПЦ – Російська православна Церква

Св. – Святий

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ГКЦ – Греко-католицька Церква

УКУ – Український Католицький Університет

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЧСВВ – Чин святого Василя Великого (Василіянський орден)

ВСТУП

Актуальність теми. Закономірно, що після того як територію Західної України приєднали до Радянського Союзу, Львівський псевдособор, який відбувся 8 по 10 березня 1946 р. у Львові, скасував у краї Українську греко-католицьку церкву. Можна сміливо стверджувати, що саме через недовіру Кремля до Ватикану у післявоєнні часи, відбулася заборона УГКЦ. Разом із тим радянська влада вважала, що УГКЦ є нічим іншим як ідеологічною основою підпільного націоналізму. Також тодішня атеїстична влада вважала, що для успішної радянізації Галичини, потрібно було скасувати усі церкви. Багато хто з мирян та греко-католицького духовенства приєдналися до Російської православної церкви офіційно. Через це, частина вірян та священики, котрі відкидали «унію» з Православною церквою, «заховалися у тінь». У Радянському союзі (РС) уже після 1946 р. УГКЦ офіційно не існувало. По цим причинам Церква лишилася «найзабороненішою у світі», допоки у 1989 р. не пішла в підпілля.

У процесі дослідження, ми можемо дізнатися як підпільна УГКЦ взаємодіяла з іншими суспільними групами та як формувалися міжконфесійні відносини та як церква впливала на соціальний порядок. При аналізі підпільної діяльності УГКЦ, можна розкрити, як церква реагувала на політичні та соціальні зміни, а також яка була її роль у боротьбі за права та свободу нації. Дослідження має показати нам, як взаємодія між релігійними групами впливала на міжнаціональні відносини в Україні. Розуміння історії підпільної УГКЦ може мати важливий внесок у сучасний діалог про релігійні та культурні права в Україні.

Крім того, дослідження історії УГКЦ у 1946–1989 рр. є актуальним через помірне висвітлення цієї теми в модерній науці. Хоча з іншого боку можемо твердити про достатню кількість наукових праць з вивчення підпільної ГКЦ, прикарпатськими дослідниками, зокрема питання особливостей ліквідації релігійних осередків тощо. Хоча функціонування спільнот цієї Церкви в нелегальних умовах, роль отців і вірян у процесі легалізації УГКЦ до сьогодні ще

комплексно не досліджено. Наукове осмислення історичного розвитку УГКЦ у період нелегального існування доповнить загальну історію цієї Церкви.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Бакалаврська робота виконана в рамках загальної наукової теми: «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, методика викладання історії» (номер державної реєстрації – 0115U001560) кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Об'єктом дослідження є підпільна діяльність Української Греко – Католицької Церкви у період з 1946 по 1989 роки в Україні а також можливості застосування теми до закладів загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є роль та вплив підпільної Української Греко – Католицької Церкви на суспільний, культурний та релігійний контекст в Україні в період з 1946 по 1989 рр.; можливості адаптації теми до шкільної програми ЗЗСО.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні діяльності духовенства, монашества і вірян підпільної ГКЦ впродовж 1946–1989 рр., можливостях пристосування тематики до програми історії України і позакласної роботи ЗЗСО.

Реалізація мети у відповідноє вирішення наступних **завдань**:

- вивчити літературу з історії УГКЦ і підпільної діяльності українців на період з 1946 по 1989 рр.;
- з'ясувати суть політики радянського тоталітарного режиму в релігійній сфері, окреслити причини репресій влади щодо греко-католицького духовенства, монахів і мирян;
- визначити роль духовенства і вірних в боротьбі за відновлення УГКЦ наприкінці 1980-х рр.;
- означити можливості адаптації теми до програми закладів загальної середньої освіти.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1946–1989 рр. Нижня межа дослідження закономірно означена проведенням Львівського псевдособору 8–

10 березня 1946 р., Верхня межа окреслюється 28 листопада 1989 р. Саме тоді греко-католикам надали дозвіл реєстрації своїх церковних громад в УРСР, що прийнято вважати датою початку легалізації Церкви.

Географічні межі роботи становлять передусім територію, де функціонувала ГКЦ до Львівського собору, 1946 р. (сучасні Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області).

Методологічна основа роботи визначається принципами наукової об'єктивності та історизму. У роботі традиційно використано загальнонаукові та методи аналізу й синтезу, індукції і дедукції, проблемно-хронологічний, біографічний, аналітичний, статистичний та діахронний методи.

Наукова новизна дослідження полягає, на наш погляд, в тому, що в роботі зроблена спроба комплексного вивчення діяльності духовенства, монашества і вірян підпільної ГКЦ впродовж 1946–1989 рр. Автор цих слів розуміє, що складно «підняти на поверхню» окремі проблеми, на які звертали свій погляд відомі вітчизняні автори. Уважаємо, що до наукової новизни варто віднести також нашу спробу застосування теми до закладів загальної середньої освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дипломної роботи можуть бути використані у науково-дослідницькій, навчальній, громадській (наприклад для організації діяльності волонтерських товариств) роботах. Практична цінність визначається також доцільністю використання результатів дослідження у розробці лекційних і семінарських завдань, спрямованих на виховання молоді.

Стан наукової розробки. Післявоєнну ліквідацію Греко-Католицької Церкви в Радянському Союзі і звичайно в багатьох інших країнах соціалістичного періоду більшість вчених розглядають в національному контексті Богдан Боцюрків, Віктор Войналович, Елла Бистрицька та ін. Зрозуміло, що наклепницька кампанія проти УГКЦ мала на меті ніби легітимізувати Львівський «Собор» 1946 р., який мав на меті відновити старі порядки і дозволити греко-католикам добровільно повернутися до «віри батьківської» – православ'я. На наш погляд, монографія Б. Боцюрківа, видана 1996 р. (український переклад опубліковано 2005 р.), залишається одним із найфундаментальніших досліджень

на тему церковно-державних відносин періоду 1939–1950 рр. У роботі аналізується релігійна політика радянської влади щодо Союзу під час Другої світової війни та післявоєнний період. Цьому ж таємничому періоду присвячена й стаття автора «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах» (1993), у якій йдеться про невдалі спроби легалізації Церкви в 1960-х роках, стосунки між Москвою та Ватиканом та її внутрішні протиріччя [6].

Окремо варто виділити монографії В.Пашенка, які, на наш погляд, залишаються одними із наймасштабніших досліджень УГКЦ радянської доби [33; 34]. Про релігійну політику радянської влади щодо греко-католицької церкви в Україні йдеться у статті Віктора Войналовича (появилася друком 2005 р.) Цікавою, на нашу думку, є історіографічна дискусія між В.Войналовичем і Б.Боцюрківим. Загалом праця В. Войналовича дозволяє глибше зрозуміти політичне тло 1940–1960-х рр., але вона майже не торкається прихованих проблем Церкви.

Відомий прикарпатський дослідник Ігор Андрухів у своїх працях присвячує вагомому роль ліквідації УГКЦ [4]. Праці історика містять витяги з багатьох джерел, зокрема з ДАІФО, статистичні дані, імена священнослужителів і їх поселень [5]. Наприклад у монографії «Релігійне життя Прикарпаття: 1944–1990 рр.» І. Андрухів зробив глибоке і широке хронологічне дослідження теми підпільної церкви на Станіславщині. Книга не лише висвітлює «об'єднання» УГКЦ і РПЦ, а й приділяє пильну увагу як православній, так і протестантській громадам. Щодо висвітлення катакомбної доби, то І. Андрухів зосередився переважно на намаганнях легітимізувати УГКЦ після 1950-х років. Автор також написав книгу, присвячену політиці радянської влади щодо релігійних сект у регіоні [4;5].

Можна також виділити серйозні книги тернопільського автора, історика Ярослава Стоцького [39; 40; 41; 42; 43]. Спираючись на документи державних архівів Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, автор влучно співвідносить діяльність греко-католиків-підпільників часів «відлиги» із пов'язаною з поверненням більшістю греко-католицького духовенства в еміграції.

Дослідник відзначив низький рівень репресій щодо місцевого греко-католицького духовенства на Тернопіллі, мотивуючи це тим, що радянська влада вважала Тернопільщину периферійним регіоном порівняно з рештою Галичини [40, с.16]. У своїй іншій монографії – «Греко-Католицька Церква і релігійна ситуація на Тернопільщині (1946–1989)» Ярослав Стоцький дослідив не лише становище підпільної Церкви, а й становище інших конфесій у регіоні – православ'я, еллінізм, католик, римо-католик, протестант. Прикметно, що Я. Стоцький особисто брав участь у зборі усних свідчень підпільних греко-католиків для архіву Інституту історії Церкви (Львів), а для написання добірки «біографій священнослужителів» використав 35 інтерв'ю. Дослідження Я. Стоцького та І. Андрухівця щодо конкретних регіонів: Тернопільщини чи Станіславщини є без сумніву важливими історичними доробками, які значно збагатили, як зараз прийнято говорити, наратив греко-католицької підпільної історії шляхом використання джерел усної історії. Важливо, що історики використовували інтерв'ю, щоб дослідити греко-католицьку стратегію виживання та опору після 1946 р.

Про важливість матеріалів усної історії зазначає львівська історикиня Світлана Гуркіна у статті «Образи духовної влади: греко-католицьке духовенство у Львівській архієпархії після Другої світової війни та проблема персоніфікації віри та ідентичності». На завершення дослідниця зазначила що, незважаючи на різне ставлення до влади, жоден із цих священників так і не став «радянським». В іншій статті С.Гуркіна зауважує про продовження перебування греко-католицьких єпископів у підпіллі та вказує на особливості церковної юрисдикції підпільних єпископів [11].

У статті львівських істориків Ярослава Хлистюка та Олега Турія детально описуються монастирі та згромадження підпільного УГКЦ. На основі усних даних автори описують особливості побуту в «підпільному» монастирі, де ченці та черниці були вимушені носити світський одяг і жити на зйомник квартирах ще з двома-трьома людьми. Діяльність конспіративної УГКЦ івано-франкіський

історик Василь Марчук охарактеризував як «національний і духовний спротив тоталітаризму» [29; 30]. В. Марчук запропонував розділити опір «об'єднавчому» руху на активний і пасивний, який, на його думку, виявлявся у відмові священнослужителів приєднатися до Російської Православної Церкви, релігійній і пасивній офіційній відмові священників брали участь у новопарафіяльних і підпільних греко-католицьких богослужіннях [30, с.21].

Відомий ужгородський дослідник Володимир Фенич вважає, що після розпуску УГКЦ духовенство мусило обрати шлях «асиміляції». Як зазначає багато українських дослідників, у тому числі і В.Фенич греко-католики адаптувалися до радянської доби, «не втративши значної частини своєї ідентичності». Н. Дмитришин на основі біографічних інтерв'ю та архівних документів запропонувала закономірності адаптації та опору серед чотирьох вікових груп греко-католицького духовенства (1900, 1920, 1940, 1960 років). Представники першого покоління (народжені в 1900-х рр.) хронологічно збіглися з ліквідацією американських профспілок і не мали можливості адаптуватися до сталінського режиму, не втративши свого релігійного характеру. Серед них автор особливо виділяє три групи. Тобто «непокірні» католики (винищені чи репресовані), «потенційні підручники» чи «душевні» (ті, хто спочатку «возз'єднався», а потім скасував своє рішення), а радянська влада і духовенство були російськими православними. Н. Дмитришин пише, що священнослужителі 1920-х рр. (зокрема, майбутні єпископи Павло (Василик), Іван (Семедій) та Соврон (Дмитерко) були менш чутливими до репресій сталінського режиму і були більш популярними. У третій віковій групі (1940 р.) священниками часто були родичі священників-підпільників або вихідці з греко-католицьких родин. Представники четвертої групи були призначені у 1980-х рр., коли політичні зміни могли призвести до легалізації УГКЦ.

Підпільна діяльність греко-католиків у 1960-х роках була предметом окремого дослідження, зокрема статті Оксани Боруцької. Водночас повоєнний

розпад Церкви став темою багатьох праць, які в історіографічних оглядах аналізували Василь Юпник та Іван Мишкак та ін.

Аналіз стану наукової розробки даної теми свідчить про те, що греко-католицькі «підпільники» мало і слабо досліджувалися в радянській історіографії. Більшість радянських авторів хронологічно розглядали «антинародну» діяльність ГКЦ в 1946 р. Водночас «діаспорні» дослідники радянської церковної політики також звертали увагу на офіційну позицію Союзу радянських церков. Після розпаду Радянського Союзу таємниці греко-католицьких «підпільників» широко досліджувалися на основі неопублікованих архівних документів та усних відомостей. У цьому контексті слід звернути увагу на біографічну розповідь про життя та діяльність архієпископа Йосифа Сліпого, єпископа і священника підпільної церкви.

Структура роботи: дипломна робота складається із переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (62 позицій та додатків).

РОЗДІЛ І ГКЦ В ПЕРІОД СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ (1940-х–ПОЧАТОК 1950-х рр.)

Загальновідомо, що після повторного утвердження радянської влади на Західну Україну влітку 1944 р. розпочався остаточний процес ліквідації ГКЦ. Спочатку спецоргани свідомо не вдавалися до радикальних кроків і фактично до кінця 1944 р. репресії щодо греко-католицького духовенства не мали ще вагомих масштабів [4, с. 14–15]. Як відомо, у наслідок роботи по об'єднанню УГКЦ з РПЦ відповідна особа у справах релігійних культів при РНК СРСР по УРСР П. Вільховий у січні 1946 р. виділив три групи греко-католицьких священиків. Перша група повністю визнавала правильність лінії на «возз'єднання». Друга група священиків займала радше вичікувальну позицію й покладала остаточне рішення на собор. Третя група – це священики, монахи та віряни, які категоричніше виступали проти возз'єднання з РПЦ. Можна припустити, що саме третя група була такими собі опонентами режиму.

Можна погодитись з деякими дослідниками, які зазначили, що початком широкомасштабної кампанії радянської влади за ліквідацію УГКЦ було прийняття так званої «Інструкції № 58», яку розробив голова РСРПЦ сумнозвісний Г. Карповим, а 17 березня 1945 р. цю інструкцію затвердив Й. Сталін. Цей документ містить зокрема чіткі вказівки по ліквідації Церкви. Згодом, як відомо, було засновано так звану Ініціативну групу, завданням якої стало рішення розірвати з Римом і проведення відповідної роботи серед «хиткої» частини духовенства щодо переходу у лоно православ'я [6, с. 103–105].

Великий наступ проти УГКЦ радянські власті розпочали силою відомого, у чомусь одіозного письменника Ярослава Галана, який у квітні 1945 р. опублікував у радянському рупорі Львівщини - газеті «Вільна Україна» сумнозвісну статтю «З Хрестом чи з ножем?». Також відомо, що цей дописувач виступав на арену під псевдо Володимир Расевич. Це був такий собі початок потужних репресій проти УГКЦ. Відомо, що у ніч проти 12 квітня 1945 р. було заарештовано усю верхівку цієї Церкви - митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого, єпископів Микиту Будку,

Миколая Чарнецького, станиславівського єпископа Григорія Хомишина, владика Івана Лятишевського, а також велику кількість священників [9, с. 21].

Окрема мова про станиславівських владик – Григорія Хомишина і Івана Лятишевського. Кримінальна справа єпископа І. Лятишевського була об'єднана зі справою єпископа Г. Хомишина. Протягом слідства владики зазнали жорстоких знущань і зневаги, фізичних і моральних тортур. У преамбулі вироку, зокрема, наголошувалося, що єпископ І. Лятишевський «разом з Хомишиним створював антирадянське католицьке товариство «Скала» і був призначений керівником антирадянської організації «Акція католицька», які проводили велику антирадянську роботу. Будучи протягом більш як 30 років професором Станиславівської духовної семінарії, проводив велику роботу з підготовки кадрів уніатського духовенства, яке згодом організовувало активну боротьбу проти Радянського Союзу» [13, с. 46]. У результаті владика І. Лятишевський був висланий на каторжні роботи спочатку в табір Мерке (де перебував з 1947 р. по липень 1949 р.), а потім в Чулек-Тау Джамбульської області (Казахська РСР). Варто додати, що після арешту єпископа Г. Хомишина, від травня 1945 р., уряд вікарія у Станіславській єпархії виконував ігумен василіанського монастиря Григорій (Володимир) Балагурак [16, с. 325]. Слід додати, що репресивні дії радянських спецорганів проти греко-католицького духовництва підірвали трохи структуру УГКЦ, але не зломали дух цих релігійних осіб. Хоча слід таки говорити, що після арешту її керівництва Церква була зруйнована.

Стаття сказаного нами вище письменника Ярослава Галана і перші арешти греко-католицького духовенства викликали звісно певну розгубленість серед священників. Окремі представники греко-католицьких священників та мирян у цих фактах добачали загрозу розгрому УГКЦ радянськими спецорганами. Однак варто також зазначити, що деякі віруючі Прикарпаття таки позитивно сприймали спробу «возз'єднання» УГКЦ і Православної церкви. Уважалося, що цей крок може навпаки убезпечити вірян, які продовжували дотримуватися греко-католицької віри.

Прикарпатська історикиня Церкви Наталія Концур-Карабінович доречно відзначила, що арешт керівництва УГКЦ був покликаний насамперед залякати те греко-католицьке духовенство, яке залишилося «на місцях» і тим самим примусити його згодом переходити у православ'я. З іншого боку, радикальні кроки радянської влади мала показати галицькоукраїнському населенню готовність продовжити репресивні дії супроти прихильників унії [20, с. 269].

Із часом спецоргани почали звертали більшу увагу на частину духовенства, яка була лояльнішою і була готовою йти на перемовини. Саме з тих, хто не займав твердої позиції і було розпочато організацію руху за ліквідацію унії. У результаті здійсненої роботи було врешті залучено до організації «возз'єднання» церков декілька священників різних єпархій. Наприклад, погодилися перейти у православ'я з усіма своїми приходами Микола Салий, Лев Вороткевич, Олександр Русин, який був доволі авторитетною особою серед духовенства [21, с. 58]. Багато священників готові були повторити шлях арештованих владик або ж перейти на світську роботу, аніж зрадити Церкву.

Натомість радянські власті не бажали зволікати із задуманим. Так, у травні 1945 р., як ми вже відзначали вище, було оголошено про так званої «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-католицької церкви з РПЦ». Сама назва ніби проголошувала, що священнослужителі самостійно йшли на контакт з радянською владою. Із часом було створено спеціальну раду, яка складалася з трьох священників, які представляли кожен греко-католицьку єпархію: Гавриїл Костельник представляв Львівську архієпархію, Михайло Мельник – генеральний вікарій Перемишльської єпархії та Антоній Пельвецький – від Станіславівської єпархії [21, с. 55]. Спецоргани радянської влади прагнули залучити до складу так званої «Ініціативної групи» хоча би по одному представнику від деканату, щоб через них можна було проводити агітацію серед інших священників. Як фіксують документи члени так званої «Ініціативної групи» у низці районів Галичини було створено 16 ініціативних груп, які мали згуртувати священників чотирьох областей - Львівської, Станіславської (нині – Івано-Франківської), Тернопільської, а також нині не існуючої Дрогобицької області. Для багатьох греко-католицьких

священиків стало дивиною, що відомий священик, декан Коломийського деканату о. Олександр Русин очолив цю Ініціативну групу у своєму районі і, більше того, загітував під цю ідею аж 12 греко-католицьких священиків не лише Коломийського, а й сусідніх - Гвіздецького, Печеніжинського і Яблунівського районів Станіславської області [9, с. 112–113]. Згодом, у серпні 1945 р. відбулася чергова зустріч представника НКВС УРСР Івана Богданова з керівниками та членами «Ініціативної групи» Г. Костельником та А. Пельвецьким. У ході діалогу А. Пельвецький відзначив, що із 300 священиків Станіславівської єпархії станом на серпень лише 56 отців перейшло «під крило» так званої ініціативної групи, керівником якої був як відомо Антоній Пельвецький [9, с. 125–129].

Хоча мали місце випадки, коли духовенство рішуче відмовлялося від добровільного переходу у православ'я. Наприклад священик із с. Марківці тодішнього Тисменицького деканату о. Гнат Величко прямо заявив уповноваженому й А. Пельвецькому, що його совість зараз не дозволяє йти в ініціативну групу [9, с. 29]. Такою ж була позиція і священика зі с. Старий Лисець Івана Устиновського. Рішуче проти вступу до «Ініціативної групи» виступив також отець Антон Казновський, що був парохом с. Ганусівка Жовтневого (нині це місто називається Єзупіль) району Станіславської області. Такої самої думки дотримувався також парох із с. Радча тодішнього Лисецького району Станіславської області Остап Стернюк.

Радянські органи влади поступово обирали шлях застосування тотальних репресій і шантажу. Так, із вересня до грудня 1945 р. у вказаній нами вище Станіславській області було запроторено до в'язниць 33 отці [9, с. 126–127].

«Поступальна» діяльність «Ініціативної групи» давала підстави радянським спецорганам переходити до наступного етапу ліквідації УГКЦ. Для підвищення статусності отців, що пристали до ініціаторів проведення Львівського псевдособору із числа «проросійського» православного духовенства було вирішено висвятити у сан єпископів. Серед відомих кандидатів були М. Мельник та А. Пельвецький [4, с. 33]. Уже 20 лютого 1946 р. сумнозвісний московський патріарх Алексій «рукоположив» (беремо в лапки, бо це дійство не мало

канонічної сили) на єпископа Антона Пельвецького і призначив його ординарієм Станіславської православної єпархії [4, с. 33].

Собор, як відомо, розпочав свою роботу 8 березня 1946 р. у приміщенні собору св. Юра у м. Львові. Прибуло 225 делегатів-священиків, 22 делегати від мирян [11]. Станіславівську єпархію на соборі представляли 45 священиків і 6 мирян.

Відповідно, що на соборі прийняли постанову, яка своєю чергою, складалася з 4-х важливих пунктів: 1) ліквідувати постанови Брестської унії 1596 р.; 2) розірвати з Ватиканом; 3) «повернутися» в лоно Російської православної віри; 4) возз'єднатися із Православною Церквою в СРСР. Бачимо, що всі основні рішення були прийняті на початку роботи Собору [11].

Треба сказати, що після Псевдособору частина греко-католицьких священиків сприйняли ліквідацію УГКЦ формалізмом. Хоча часто спецслужби аби греко-католицькі священики таки переходили на православ'я органи НКВС застосовували значно радикальніші методи впливу [15]. Священики, які відмовлялися від «возз'єднання» з РПЦ зазвичай змінювали місце проживання та осідку. Траплялося, що вони змінювали також парафії або навіть переходили на світську роботу. Нижче ми будемо говорити про те, що такі отців працювали сторожами, прибиральниками, у кращому разі бухгалтерами і санітарами. Зазвичай «неугодних священиків» судили за «популярною» серед спецслужб 54 статтею КК УРСР на термін від 10 до 25 років концентраційних таборів. Бувало звісно, що в останню чергу вирок дещо зменшували. Нерідко, священика відправляли на спецпоселення разом зі всією сім'єю, а майно конфіскували. Науковець і отець І. Луцький у своїй книзі подає відомості, що у 1940-х рр. зазнали репресій 67 греко-католицьких священиків Станіславської єпархії. І цій інформації варто, на наш погляд, вірити.

Радянські урядові структури пропонували офіційну інформацію про те, що в період з березня 1946 р. до серпня 1949 р. було врешті закінчено політику по ліквідації УГКЦ. Лише на території Станіславської (Івано-Франківської) області РПЦ поповнилась майном колишньої ГКЦ. А майна було чимало. Є інформація

про 599 колишніх греко-католицьких церков, 270 священників і 203 так званих «псаломників» тощо [22, с. 145].

Серед числа заарештованих у 1949 р. греко-католицьких отців знаходимо імена майбутнього станіславівського єпископа Симеона Лукача і підпільного священника о. Йосипа Гірняка. Наприклад 14 серпня 1950 р. відзначений вище о. С. Лукач згідно вироку так званої Особливої Наради був засуджений по статті Кримінального кодексу 54-10 ч. 2 КК УРСР до 10 років ув'язнення [20, с. 269]. Урешті, майбутній єпископ Симеон Лукач відбув перше ув'язнення до 1955 р. у таборах Красноярського краю. Вирок був згодом дещо зменшений але протягом п'яти років він був у колонії. Більше того, він, маючи підірване здоров'я, працював заготівельником лісу, грузчиком, що було звісно доволі важкою роботою [21, с. 55].

У 1949 р. арештували пароха с. Братишів Станіславської області о. І. Чав'яка. Іншого священника – отця О. Надрагу було засуджено на 5 років і згодом відправлено на заслання у росію – Пермську область [23, с. 14]. У грудні 1949 р. було видано постанову на арешт о. Йосипа Гірняка за його «злочинну» діяльність. У роботі із затриманими священниками часто використовувались методи психологічного тиску. Наприклад о. Й. Гірняка було згодом відправлено терміном на 10 років заслання у Карагандинську область як особливо небезпечного злочинця.

Попри те що греко-католицьких священників у підпіллі залишилося мало, вони не відмовилися від свого душпастирського служіння. (Не треба забувати, що священник зобов'язаний щодня відправляти Службу Божу). Ці священнослужителі здійснювали таємні виїзди в інші населені пункти, ба навіть більше у сусідні області, де проводили відправи серед віруючих. Зберігали вірність ГКЦ і численні миряни, які звикли до ГКЦ а не до російської Церкви. А якщо навіть віряни і пристосовувалися до радянського порядку, то часто ставилися до нього формально, не зраджували традиції, і зазвичай не змінювали змісту свого релігійного вірування.

Окрема мова про ліквідацію чернецтва. Можна сказати, що саме монашество стало основним осередком опору православізації віруючих після рішень Львівського собору.

Наприклад, напередодні Другої світової війни на території Станіславської єпархії УГКЦ налічувалося аж 19 осередків чернечого життя, в яких проживали 344 монахи і монахині. Монахи і монахині відповідно до канонів мали додаткові обов'язки працювати в навчальних закладах і релігійних товариствах.

Після окупації західноукраїнських земель радянськими військами, 1944 р. розпочався новий етап в історії галицького чернецтва. Особливу увагу влада зосередила на ліквідації релігійного виховання молодого покоління, заклавши підпорядковані Церкві сиротинці, захоронки, гімназії і т. д. [24, с. 259]. Із перших днів окупації Західної України радянська адміністрація розпочала конфіскацію монастирських приміщень. За розпорядженням радянських властей в Галичині відбулося скорочення кількості чоловічих монастирів, а всі жіночі монастирі були ліквідовані. Згодом більшовики конфіскували цінні монастирські книгозбірні, архіви, а ікони ліквідовувалися [24, с. 260].

Початок Другої світової війни перервав життєдіяльність багатьох монастирів на Західній Україні. Під тиском радянської влади монахині були змушені віддавати частину монастирського приміщення під склади, гуртожитки тощо. Невдовзі окремі сестри розійшлися по приватних хатах, і лише деякі залишилися проживати в монастирі. Утім відновити колишнє повсякдення і нормальний монаший спосіб життя і праці їм вже не вдалося, бо будинки були зайняті нацистами для потреб військового госпіталю. Сестрою-ігуменею монастиря сестер-василіянок у Станіславі, 1941 р. єпископ Г. Хомишин призначив сестру Йосифу (Ісопенко). До слова, вона народилася у Чернівцях і лише згодом почала сповідувати греко-католицизм.

Позбавлені засобів існування, через втрату свого майна, монахині змушені були пристосовуватися до нових випробувань і шукати нове місце праці. Вони працювали медичними сестрами в місцевих лікувальних закладах, їхали до Польщі. Однак, для роботи в лікарні була потрібна медична освіта тому перш, ніж

приступити до виконання своїх професійних обов'язків, черниці відвідували медичні курси, організовані владою. Утім, через брак вчителів, деякі монахині таки змогли продовжити педагогічну роботу у різних (переважно середніх) навчальних закладах Прикарпаття, хоча вони звісно весь час перебували під наглядом спецслужб. Окремі монахині змушені були влаштовуватися на роботу служницями, прибиральницями, чи у кращому разі виховательками у дошкільних навчальних закладах [8, с. 140–141].

У 1944 р. коли «Совіти» повернулися до Галичини, розпочалася нова, ще потужніша, хвиля репресій проти монахів і монашок. Радянські органи влади прийняли рішення основний удар скеровувати на греко-католицьке чернецтво, яке зазвичай у категоричний спосіб відмовлялося переходити на православ'я. Представники чернечих спільнот здійснювали найстійкіший опір «возз'єднанню» [22, с. 146].

Треба відзначити, що напередодні Львівського собору, 1946 р. у Станіславі (Івано-Франківську) знаходилися такі монаші спільноти: 1). Чоловічий монастир ЧСВВ по вул. Радянській, 181 (сучасна вул. Незалежності) – 7 монахів. Вірогідно йдеться про відомий у місті монастир Христа-Царя на Майзлях. 2). Монастир святого Йосифа Чину Пресвятого Ізбавителя (отці-редемптористи) у м. Станіславі по вул. Пушкіна, 61 (суч. вул. Чорновола) – 12 монахів. Приміщення це, до слова, не збереглося, а на його місці у 1970-х рр. постав пологовий будинок. Нині вдалося уберегти лише грот отців-редемптористів, який отримав нове життя на території відродженого монастиря у м. Івано-Франківську. 3). Жіночий монастир ЧСВВ у м. Станіславі по вул. Панфіловців, 17 (суч. вул. Василянок) – 30 черниць. Зараз у місті це відомий сакральний центр. Раніше там знаходилася обласна бібліотека. 4) Монастир Згромадження сестер служебниць Пресвятої Непорочної Діви Марії з провінційним домом у м. Станіславі на вул. Червоноармійська, 11 та кількома філіями. Очевидно йдеться про приватний будинок, де збиралися сестри. Малоімовірно, що йдеться про сучасну вулицю Костянтини Малицької, про що говорять деякі історики, бо на той момент такої вулиці ще не існувало – там був пустир, що належав селу Софіївка, яке було приєднане до міста лише 1958 р. 5).

Монастир Сестер милосердя святого Вінкентія від святого Павла (Вінкентія де Поль) у м. Станіславі по вул. Пушкіна, 44, де проживало 20 черниць; Загалом на території Прикарпаття налічувалося 332 богопосвячені особи [8, с. 146].

Це був перший етап ліквідації монастирів. Другий етап ліквідації греко-католицького чернецтва передбачав обкладання чернечих обителей важкими податками, відбувалося обмеження сільськогосподарських угідь, тривала конфіскація реманенту, навіть житлових і господарських приміщень [8, с. 148]. Пізніше радянські урядовці пішли ще далі - розпочали націоналізацію монастирських приміщень. Наприклад після звільнення м. Станіслава від німців нова адміністрація присвоїла собі значну частину приміщення монастиря ЧСВВ на вул. Радянській.

Наступний етап передбачав так зване укрупнення монастирів (поселення всіх монахів і монашок в один монастир) переважно для зменшення площі. Наприклад, усіх монахів василіянського чину переселили до с. Гошева, монашок-василіянок – у с. Підмихайлівці (нині - Івано-Франківського району), сестер служебниць Непорочної Діви Марії – до монастиря на вул. Дзержинського, 94 (нинішня вул. Гетьмана Мазепи) в м. Івано-Франківську. Отці-студити із с. Дори (тепер входить до м. Яремче Івано-Франківської області) були змушені переселитися до Унівського монастиря.

Особливо швидкими темпами ліквідовувалися монастирі в Тернопільській області. Так, у середині 1946 р. радянські власті заборонили діяльність монастиря святого Хреста ЧСВВ у м. Бучачі. У 1946 р. було закрито великий чоловічий монастир Різдва Божої Матері в с. Улашківці на Чортківщині. Водночас, усі монахи разом зі своїм настоятелем були невдовзі репресовані. Радянські ж органи влади з церкви згодом зробили склад, а з монастиря – гуртожиток і клуб [8, с. 149].

Були монахи, які категорично відмовилися перейти у православ'я. Чи не найрізкіше були налаштовані монахи обителі святого Іллі в с. Дора про що ми говорили вище. Через це їм було у різкій формі наказано залишити монастир і навіть заборонено проживати в Яремчі Уже влітку 1947 р. вказані нами вище

монахи П. Чучман та М. Деренюк оселилися в будинку місцевого жителя І. Клим'юка у м. Яремче та невдовзі «перекваліфікувалися» у кравці, заснувавши кравецьку майстерню.

Значно довше опір репресивним діям влади чинили жіночі монаші осередки. Зокрема, влітку 1946 р. розпочалася акція з виселення сестер василіянок з станіславівського монастиря на вул. Панфіловців (нині – сестер Василянок) [27, с. 169]. Головним організатором захисту монастиря виступала ігуменя Йосифа (Ісопенко) про яку ми у короткий спосіб відзначалися дещо вище. Існує інформація, що вона 30 серпня 1946 р. написала листа самому генералісімусу Й. Сталіну. У Станіславівському василіянському монастирі в той час проживало 30 монахинь, серед яких траплялися особи старшого віку, а відтак вони не могли бути вповні працездатними. Деякі з них були хворими, відтак лише декілька осіб працювали і могли забезпечувати себе. Лист ігумені, що прогнозувалося був залишений без відповіді. Місцеве станіславське керівництво запропонувало монахиням переселитися до інших сестер-служебниць, що проживали на вул. Дзержинського, 94. (Вірогідно це приміщення знаходилося неподалік обласної лікарні). Втім, оскільки такий перехід суперечив статуту ЧСВВ, ігуменя Й. Ісопенко відмовилася.

Наступним логічним, на думку радянської влади, кроком у спробі ліквідувати монастир сестер-василіянок була спроба у особливий спосіб переконати черниць «добровільно» переселитися у василіянський монастир с. Підмихайлівці. Тут також був свій нюанс, бо Букачівський район, де знаходився монастир адміністративно не входив до цілої Станіславівської єпархії. Через це монахині відмовилися. До слова, рішення передислокувати монахинь мотивувалося необхідністю розширення інфраструктури приміщення Педагогічного училища – побудову фізкультурного залу, гуртожитку та їдальні для студентів [28, с. 44].

Утім, навіть в умовах переслідування з боку радянської влади монашество (і монахи і монашки) не припиняли вести богопосвячений спосіб життя. Вони продовжували надавати допомогу арештованим підпільним греко-католицьким

священикам: наприклад провідували їх у тюрмах, наражуючись на небезпеку передавали продукти, ліки, білизну, теплі речі тощо. А також, що важливо передавали підпільним отцям родзинки і білий хліб для проведення Святої Літургії [28, с. 45]. По суті, завершальним етапом боротьби проти монахів було остаточне закриття монастирів, подальша націоналізація всього майна; переселення деяких хворих німецьких та старих монахів у будинки перестарілих тощо [26, с. 43].

Разом із тим, були також і арешти. Як вже відзначалося нами вище, представників монашества радянський режим, засуджував за статтею 54 Кримінального кодексу УРСР (ст. 54-1 «А» – зрада Батьківщини; ст. 54-10 – антирадянська пропаганда і агітація; ст. 54-11 – участь у контрреволюційній організації). Вироки для богопосвячених осіб були дуже суворими (засуджували на термін від 10 до 25 років) [30, с. 25].

Відома у Станіславі монахиня І.Козуб згадувала про жорстокість перебування у місцях позбавлення волі. Наприклад день у колонії (у прикладі, де відбувала ув'язнення сестра – це Кізіллаг Пермської області) розпочинався о п'ятій годині ранку. На сніданок усі в'язні отримували скромну ячмінну кашу або суп і маленький шматочок хліба. З ранку до вечора, без перерви на обід, монахині працювали на лісоповалі, що було дуже важко. Вечеря була ідентична зі стравами сніданку, а делікатес - картоплю готували тільки у святкові дні [27, с. 169].

Очевидно найскладніше для спецслужб було виселяти монахинь бельгійського згромадження сестер милосердя св. Вінкентія де Поль. Вони проживали у монастирі, що як ми вже відзначали вище розташовувався по вул. Пушкіна, 44. Складність полягала в тому, що вони були бельгійськими підданими тобто іноземної держави, що могло, звісно, викликати негативний міжнародний резонанс. Урешті 27 червня 1945 р. настоятелька монастиря сестер милосердя святого Вінкентія бельгійка де Поль Марія-Ольга де Клерк написала заяву на ім'я голови станіславського облвиконкому з поясненням, що монастирське приміщення належить церковній владі Бельгії, але звернення

монахинь залишилося без відповіді. Згодом монашок-бельгійок таки виселили з Радянського союзу.

Отже, після початку так званої другої радянізації західноукраїнських земель розпочався процес репресій, переслідування і ліквідації греко-католицького духовенства. Можна узагальнити, що він проходив у чотири етапи. Представники духовенства і монашества УГКЦ використовували різні засоби задля порятунку свого майна. Вони писали листи і звернення до радянських органів влади з проханням допомоги. Найбільш активні отці зазнавали переслідувань а відтак їх невдовзі ув'язнювали. Траплялося, що задля порятунку власного життя, отці і монахи були змушені влаштовувалися працювати на державні роботи, проживали на зйомних квартирах, працювали сторожами, двірниками, бухгалтерами. Тим самим, вони вливалися до організаційної структури підпільної Церкви.

Назагал можна сказати, що радянська влада розгорнула бурхливу антирелігійну кампанію, типовими рисами якої була націоналізація матеріальної бази УГКЦ та антирелігійна пропаганда. Утім, початок німецько-радянської війни, 1941 р. та великий авторитет митрополита А. Шептицького на деякий час пригальмували ліквідацію Церкви.

Із другим приходом Червоної армії у Галичину, 1944 р. продовжувалася акція ліквідації Церкви. Після арешту глав УГКЦ, зокрема єпископів Г. Хомишина та І. Лятишевського, спецоргани спільно з «Ініціативною групою» розпочали закономірний процес переведення греко-католицького духовенства, чернецтва і мирян під юрисдикцію РПЦ. Але владі так і не вдалося цілком знищити релігійність галицького суспільства.

У другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. арешти і ув'язнення невоzz'єданого греко-католицького духовенства продовжувалися а відтак вони обмежили діяльність УГКЦ. Утім, незважаючи на вагомні матеріальні та моральні втрати, радянській владі так і не вдалося остаточно знищити греко-католицькі підпільні громади. Підпільне духовенство продовжувало проводити таємні відправи богослуження у селах Галичини. У цьому їм також сприяли активні миряни. У той же час, так зване «воzz'єдане» духовенство, зазвичай вважало

свою присутність у РПЦ формальною, бо реально дотримувалося греко-католицької віри і не змінювало обрядів Святих Тайн. Таким чином у «сталінський» період греко-католицька церква мала дві форми існування: легальну (в структурі РПЦ) і підпільну в структурі УГКЦ.

РОЗДІЛ 2 ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЬНОЇ УГКЦ В ПЕРІОД З 1950-Х –ДО 1989 Р.

Звісно, що смерть Й. Сталіна, 5 березня 1953 р., у середовищі духовенства породила певні надії на легалізацію УГКЦ і по суті започаткувала новий етап її підпільної діяльності – «катакомбний». 27 березня 1953 року з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію тих «політичних» ув'язнених, які були засуджені терміном до п'яти років. Наслідком цього було повернення з ув'язнення додому переважної більшості греко-католицьких священиків [30, с. 192]. Однак, новий лідер компартії не прагнув до корінних змін. Від середини 1950-х рр. розпочався новий виток антирелігійної кампанії, який зводився до закриття й нищення монастирів, храмів, ікон [30, с. 194].

З іншого боку з тюрем та місць ув'язнення поверталися різні греко-католицькі діячі підпілля (переважно впродовж 1955–1956 рр.). Наприклад до Станіславівщини і Тернопільщини повернулося 47 священиків і монахів [8, с. 120]. Улітку 1955 р. з ув'язнення до Станіслава повернувся єпископ-помічник єпархії Іван Лятишевський, який після смерті Г. Хомишина був главою Станіславівської греко-католицької єпархії. Владика І. Лятишевський оселився у рідних в м. Станіславі по вул. Маяковського, 24 (нині – вул. Генерала Тарнавського). Його повернення значно активізувало боротьбу вірян за легалізацію [17, с. 717]. «Дім на Маяковського» (це ліве крило відомого будинку РАГСу) на декілька років асоціювався саме з особою станіславівського владики. Всього станом на грудень 1956 р. у західних областях УРСР проживало 426 священиків, які не зєдналися з РПЦ. Із них 84 – мешкали на території Станіславської а 35 – на території Тернопільської областей [8, с. 120].

«Невозз'єднані» священики умовно ділилися на три групи. Перша група – отці, які ніколи не переходили у православ'я, пройшли арешти. Це був насамперед згаданий нами вище єпископ Лятишевський Іван, єпископ Величковський Володимир, Лукач Семен та інші священики. До другої групи належали ті отці, які таки вступили до так званої «Ініціативної групи», перейшли на православ'я, але згодом під впливом контрагітації передумали і повернулися

до ГКЦ. Серед них відомі отці: Ганушевський Михайло, Гаврилів Степан, Лоточинський Іван та ін. До третьої групи належали священики і монахи, які ніколи не переходили у православ'я, але й не були ув'язненими, продовжуючи нелегально відправляти богослужіння переважно у себе вдома. До числа цих отців належали: Винявський Володимир, Василь Стрільбицький, Роман Винничук, Богдан Орищук та ін. [18, с. 106–108].

У середині – другій половині 1950-х рр. підпільна діяльність греко-католицького духовенства краю зазнала найбільшого піднесення. Виділявся священик Антон Казновський, активна душпастирська діяльність якого привернула увагу радянських органів влади. Його штрафували, залякували і тероризували. Невдовзі спецоргани фабрикували кримінальну справу проти отця Антота Казновського та його учня М. Косила, яких було заарештовано 25 червня 1958 р. [8, с. 121]. Є дуже багато інформації про цих отців у музеї підпільної Церкви, який знаходиться у с. Фитьків. На Тлумаччині активну підпільну роботу проводили священики Іван Плав'юк, Зеновій Кисілевський та майбутній єпископ Павло Василик.

29 листопада 1957 р. помер єпископ Станиславівський Іван Лятишевський (похований на цвинтарі на вул. Київській у Станіславі). За два дні до своєї смерті він висвятив на свого наступника о. Івана Слезюка. Цікаво, що похорон владики був повністю зрежисований КДБ і доволі представницька як для підпілля похоронна процесія йшла лише тими вуличками міста які були заздалегідь обумовлені спецорганами. У своїх спогадах владики С. Дмитерко згадував, що й за помешканням І. Слезюка постійно стежили навіть сусіди, які по телефону одразу повідомляли «куди слід» хто і коли приходив до владики [17, с. 117].

Невдовзі для остаточної ліквідації підпільної ГКЦ було розроблено низку заходів: 1) всіх колишніх греко-католицьких священиків без остаточного місця проживання відправити у будинки перестарілих; 2) на активних пугрів (підпільних греко-католицьких отців), які підпільно проводять богослужіння заводити судові справи і притягати їх до відповідальності.

У час підпілля, звісно, відкрита участь вірних у Святій Літургії ускладнювалася – була офіційна заборона діяльності УГКЦ, відсутність «легальних» Церков, нагляд органів КДБ, нестача відкритої «реклами» щодо проведення. Попри все Служба Божа була невід’ємною складовою життя підпільної Церкви. Таємні богослужіння як правило відправлялися у приватних будинках, рідше – у відпустових місцях [30, с. 133]. Часто миряни слухали літургію по Радіо Ватикан. Так, о. Йосиф Кладочний душпастирював у м. Бучач Тернопільської області та його околицях, о. Дмитро Кубасевич відправляв богослужіння і виконував релігійні треби у с. Хлопівка Копичинського району. Таки прикладів можна навести безліч.

Можна сказати, що період хрущовської «відлиги» все ж приніс певне послаблення антирелігійного тиску. Після смерті І. Лятишевського у грудні 1957 р. як уже нами відзначалося, новим станиславівським єпископом став владика Іван Слезюк [8 с. 148] а єпископом-помічником вважався владика Симеон Лукач. Їхня активна душпастирська діяльність стала причиною другого арешту у липні 1962 р. Можна твердити, що судовий процес у справі цих двох владик було перетворено у показову атеїстичну пропаганду. Їх таки було засуджено. Ув’язнення о. С. Лукач попервах відбував у тюрмі м. Івано-Франківська. У березні 1964 р., у зв’язку з погіршенням здоров’я, підпільного єпископа було звільнено з тюрми і відправлено на його малу батьківщину – в с. Старуня тоді Богородчанського району Івано-Франківської області, де владика згодом і помер 22 серпня 1964 р. ще в доволі молодому віці. Нині у Старуні заходами місцевих активістів постає чудовий сакральний комплекс, удосконалюється Хресна дорога.

Додамо, що підпільні священики мусили добре «камуфлювати» свою духовну місію. Місця підпільних відправ умовно називалися «станіцями», і до приходу священика на місце підпільного богослужіння вже уся церковна утвар мала бути підготовлена до богослужіння [32, с. 219]. Для відправи зазвичай використовували звичайну посуду: замість чаші – склянку, за дискос – звичайну тарілочку, і звичайну ложечку. Ці речі були обов’язково посвячені і не можна було їх використовувати для інших потреб [32, с. 222]. Часто проспори випікали

дружини священників, миряни і сестри монахині. Аби проводити підпільне богослужіння миряни робили спеціальний престіл, який акуратно застеляли скатертиною, ставили антимінс, хрест і свічки [8, с. 118]. Підпільний отець проголошував проповідь. У порівнянні із сучасними умовами легальної Церкви, проповідь підпільних душпастирів носила більш практичний характер [8, с. 119].

Зауважимо, що священники не могли відповідно «за канонічним мірилом» одягатися. Їм у підпільний час було дозволено відправляти богослужіння без церковної одежі та без священничих риз. Бували випадки, коли священник, знаючи про підвищену небезпеку, одягав лише вервичку на шию [8, с. 95]. Кількість вірних на таємних богослужіннях становила переважно кілька десятків осіб. Якщо відправи проводились у місті на квартирах мирян, то кількість людей на богослужінні була ще меншою. Після закінчення богослужіння задля збереження конспірації миряни виходили з приміщення не усі разом а маленькими групами [100, с. 6]. Усі знали, що за приміщенням проводилася «зліжка». Якщо ж священник відправляв Літургію в багатоквартирному будинку, то Служба була тільки читана а не співана. Трохи кращою була ситуація у селі. Перед тим як підпільний отець мав прибути в село, організатори розносили цю звістку серед вірних людей по всій околиці [8, с. 97].

Окрема мова про Великі християнські Свята – Великдень і Різдво. Нинішній митрополит івано-франківський В. Війтишин згадував, що у своїй душпастирській діяльності розпочинав освячувати великодні кошики із Великої П'ятниці. Миряни зазвичай приносили паску та інші продукти для свячення вночі, до одного помешкання перевіреної богопосвяченої особи [37, с. 36–37].

Слід додати, що дотримуючись заходів безпеки, підпільний священник, коли їхав до вірних, не мав права носити із собою речі церковного вжитку, бо міг бути арештованим. Все потрібне (церковну утвар) для Служби Божої везли вірні миряни, яким довіряв отець. При вхідних дверях, де відбувалося богослужіння, обов'язково виставлялася сторожа, яка мала попередити про наближення представників влади [37, с. 37]. На Літургію в основному приходили люди старшого віку. Молодь дуже рідко відвідувала богослужіння [37, с. 50].

Додамо, що підпільному отцеві не можна було використати ані радіо, ані пресу, оскільки за діяльністю владики постійно спостерігали представники органів КДБ.

Висвячення нових отців і владик проходило таємно і дуже скромно. Наприклад хіротонія владики Симеона Лукача проходила дуже скромно у помешканні відомої лікарки Софії Девосир та її сестри – монахині Віри в м. Івано-Франківську. До речі, сестри поховані на цвинтарі у Княгинині. 30 листопада 1968 р. підпільний владика І. Слезюк уділив єпископські свячення також о. Софрону (Степанові) Дмитерку [37, с. 38]. Є історичні дані, що 1 травня 1974 р. владика Йосафат Федорик уділив єпископську хіротонію також дуже відомому підпільному єпископові – Павлові Василюку.

Однак наприкінці 1973 р. владика Софрона Дмитерка (у миру – Степана) також заарештували. За ним також постійно стежили працівники міліції. Єпископа звинувачували за 187 статтею кримінального кодексу УРСР, що передбачало ув'язнення до 3 років «за збереження і виготовлення документів, які ганьбили радянський державний і суспільний лад». Звільнили з тюрми його через два роки - в 1975 р. Після повернення із заслання владика С. Дмитерко проживав деякий час у м. Коломия зі своєю мамою у скромному помешканні. За хатою продовжували слідкували кадебісти [37, с. 11].

Душпастирську діяльність підпільного духовенства також ускладнювало те, що бракувало богослужбової літератури. У повсякденні священики використовували акафістики, здебільшого переписані від руки українською мовою. Однак більше літератури мали підпільні єпископи. Велику бібліотеку мав, наприклад, владика Павло Василюк [37, с. 12].

Можна твердити, що найбільшої конспірації греко-католицькі священики дотримувались під час чину похорону. Усі необхідні похоронні молитви підпільні отці промовляли в хаті, де був покійник, а на цвинтар уже не йшли аби не привертати зайвої уваги спецслужб чи їх сексотів. Однак, через кілька днів після похорону священик приходив таки на цвинтар і запечатував гріб. Були навіть такі випадки, що вірні приносили священику грудочку землі з могили і він вдома відправляв Службу Божу. Траплялися рідкісні випадки, коли священики відкрито

брали участь у похоронних відправах. Наприклад під час похорону отця Володимира Винявського на цвинтар поїхав підпільний священник Остап Стернюк.

Нерідко підпільні священники аби мати змогу прогодувати себе, офіційно влаштовувалися на державну роботу. Зазвичай це були професії кочегара, сторожа, рідше бухгалтера, які дозволяли більше часу приділяти духовній праці. Для прикладу, майбутній єпископ Микола Сімкайло вісім років пропрацював у пожежній охороні; о. М. Волосянко працював двірником у ЖЕКу – підмітав алеї у «Піонерського парку» в м. Івано-Франківськ; о. Михайло Кисіль – майстром мебельної артілі в с. Ягільниця Чортківського району Тернопільської області.

Відомий у Івано-Франківську, викладач Богословського вузу отець Мирон Підлесецький працював бухгалтером на Янівському цементному заводі у м. Львові; отець В.Винявський у 1950-х рр. працював сторожем на Зеленому господарстві, а жив з дружиною у дуже маленькому приміщенні по вулиці Матейки у Станіславі. Підпільний владика С. Дмитерко закінчив бухгалтерські курси і працював спочатку касиром, а згодом бухгалтером лісоторгового складу у м. Коломия [18, с. 26]. Отець Роман Кияк у 1950-х рр. працював учителем спочатку у с. Грушка Тлумацького району, а згодом у с. Горохолина. Отець Р. Кияк, будучи вчителем німецької мови, продовжував свою священницьку діяльність. Отець Іван Репела працював фармацевтом у аптеці №142 в м. Івано-Франківську [18, с. 17–18]. Варто додати, що на Прикарпатті наприкінці 1970-х рр. продовжували нелегальну священнику діяльність отці: о. Й. Гірняк (проживав у м. Яремче, де й похований), о. Р. Винничук, о.І.Устияновський, о. Б. Орищук, (проживав у м. Івано-Франківськ), о. М. Косило (жив у м. Яремче) та ін.

Постійно дотримуючись заходів конспірації, священники часто використовували для підпільної душпастирської діяльності псевдоніми. Зокрема о. Р. Кияк був у осерді мирян відомий під іменем «отця Андрія», або «особи Ікс» о. М. Косило душпастирював під іменем «Мирона» тощо [18, с. 11].

У деяких священничих родинах, щоб не привертати до себе увагу односельців і спецорганів, набула поширення традиція відвідувати «про людське

око» православні храми. Частина «возз'єднаного» духовенства не дотримувалася догматів і обрядів московського православ'я. Виходило з одного боку, УГКЦ ніби офіційно й не існувала, з іншого – легально діяла впроваджена РПЦ, але насправді в храмах відправлялися греко-католицькі служби за «старим обрядом». Але це могло бути лише у випадку коли до села не приходив російський поп, а правив місцевий отець, який де-факто залишався греко-католиком за своїм духом.

Дуже відомим і авторитетним владикою був єпископ Миколай Чарнецький, але він не проживав у Івано-Франківську. У с. Вовчинець (нині – територія м. Івано-Франківськ) православний номінально священик Василь Гринишин відправляв усі богослужіння за католицьким обрядом але «в душі залишався» греко-католиком. Варто додати, що на той час православним станіславським єпископом був також колишній греко-католик Йосиф Савраш, а підпільні греко-католики перебували у підпорядкуванні кардинала Йосифа Сліпого.

Можна зробити проміжний висновок, що всі спроби атеїстичного режиму знищити і нівелювати УГКЦ (ГКЦ) зазнали краху. Духовенство цієї Церкви попри все зуміло вистояти перед тиском загрозливої тоталітарної системи, відтак було започатковано період підпільного священства та душпастирства. Закономірно, що діяльність підпільних священиків активізувалася в часи хрущовської «відлиги». Це пов'язувалося із поверненням додому значної кількості репресованих отців з тюрем. Окремі отці попри все сміливо визнавали свою приналежність до ГКЦ і навіть закликали своїх парафіян вести боротьбу за відродженні ГКЦ в Радянському Союзі. Не маючи зазвичай можливості проводити богослужіння в храмах, підпільні священики переважно обирали місцем свого священнодіяння приватні помешкання своїх парафіян. Можна також констатувати, що відсутність легальної релігійної літератури і ритуальної утварі (начиння) значно ускладнювала пастирську діяльність підпільних отців ГКЦ.

Можна також відзначати, що вклад у становлення роботи підпільної Церкви був і у мирян. Основні напрямні праці мирян у часи підпілля проявлялися в наступних речах: 1) Миряни (зазвичай і чоловіки і жінки) шукали для отців приміщення для нелегальних богослужінь і часто забезпечували підпільних

священиків релігійною атрибутикою; 2) віряни дещо рідше за самих підпільних отців писали скарги в органи радянських властей з різними вимогами переважно через те, що боялися бути; 3) ще рідше виготовлювали і поширювали релігійну літературу; 4) нечасто але здійснювали паломництва до святих місць і відпустових центрів.

Однак радянським спецслужбам так і не вдалося цілком розправитися із підпільною ГКЦ в Україні. Наприклад православний священик МП, який отримав парафію в с. Драгомирчанах, відмовився від свого приходу (парафії), бо віряни переважно сприймали його як зрадника. Досить активну громадянську позицію зайняли мешканці с. Надорожна тогочасного Тлумацького району Станіславської області. Радянському урядовцеві вони сміливо заявили, що не хочуть співпрацювати з радянським представником. А у вихідні дні, зокрема в неділю, і в релігійні свята, мешканці цього села свідомо не виходило на роботу в колгосп [18, с. 130].

Траплялося, що ті громади, які не сприйняли російське православ'я, самовільно відчиняли свої церкви, де підпільні отці відправляли Святу Літургію. Зокрема на Великдень 1966 р. 150 парафіян підпільної ГКЦ у с. Гринівці на Тлумаччині самовільно відкрили місцеву церкву, винесли сакральні речі і відправили в полі богослужіння. Схожа картина спостерігалася і в с. Грушка на того самого району [8, с. 138].

Дуже багато активних підпільних греко-католиків священнодіяло і в інших населених пунктах Станіславщини. Наприклад у с. Дора, смт. Делятин, с. Надорожна, с. Бортники, с. Грушка, с. Тарновиця . Окрема мова про м. Чортків Тернопільської області, де також було дуже багато активних пугрів. Так, у с. Дора активно священнодіяли підпільні отці-студити Мирон Деренюк і Порфирій Чучман. Узагалі, за даними тогочасних органів влади станом на 1979 р. найактивніше діяли отці підпільної ГКЦ у 15 населених пунктах Тлумаччини Станіславської області [8, с. 119].

Як уже відзначалося нами вище, бувало, що в святкові і недільні дні віряни підпільної Церкви слухали богослужіння по радіо «Ватикан». Часто люди

збиралися всією родиною від малого до великого аби слухати ці богослужіння. Найстарші члени сім'ї нерідко на столі запалювали свічки. Ці відправи прирівнювалися до перебування у церкві [8, с. 111–112].

Через відсутність богослужбових книг, їх зазвичай переписували від руки. Були молитовники від руки, Святе Письмо від руки, Катехизм від руки тощо. Траплялися дуже промовисті випадки. Парафіянка підпільної УГКЦ Анна Майданська, яка легально працювала в редакції місцевої газети «Прикарпатська правда» м. Івано-Франківськ, таємно друкувала у редакції релігійну літературу. Таким способом вона передрукувала «Страдаючу Матір Божу» [26, с. 46]. Підпільна мирянка Іванна Волвін працювала сторожем на виробництві у м. Чортків Тернопільської області. Вона часто вручну у нічну пору переписувала в нотеси різні молитви [26, с. 47]. Бувало, що деякі підпільні греко-католики не бажаючи приймати православ'я, навпаки зближувалися з римо-католиками і відвідували богослужіння в польських костелах. Особливо це практикувалося у тих населених пунктах, де компактно багато років жили поляки або їх нащадки. У своїх спогадах колишній підпільний отець Роман Остап'як відзначав, що до костелу м. Івано-Франківськ приходило багато українців із навколишніх сіл [25, с. 200]. Можна констатувати, що звичка відвідувати католицькі костели після 1946 р. була ще однією спробою відмежуватися від російського православ'я. Тобто зближення з РКЦ уважалося меншою загрозою, аніж зближення з РПЦ. Бували випадки, що новонароджених дітей часом хрестили не лише в підпільних греко-католицьких священиків, а й у римо-католицьких костелах.

У цій ситуації підпільні пугри часом зверталися до уповноваженого УРСР з вимогою зареєструвати їх як громади УГКЦ. Звісно що відповіді позитивної не було. За офіційною статистикою радянських органів влади 1967 р. на території Івано-Франківської області релігійні богослужіння часом відбувалися у помешканнях вірян майже у 30-х населених пунктах. Але мабуть, що, ця цифра не є зовсім точною, бо інформація про деякі релігійні богослужіння була створена радше на догоду уповноваженим.

Осередком духовного життя були святі місця, до яких миряни періодично здійснювали паломництво. Найчастіше вірячи Західної України їхали на прощі до с. Зарваниця на Теребовлянщині, де була тоді розташована скромна капличка ГКЦ на честь об'явлення Чудотворної ікони Пречистої Діви Марії [8, с. 178]. Хоча представники радянської влади здогадувалися, що с. Зарваниця вже на той час ставала осередком підпільного духовенства і мирян з усієї Галичини, через що у особливий спосіб намагалися перешкоджати зібранню вірян. Релігійні відправи в такому випадку проводилися вночі або зранку. Частина віруючих ішла пішки. (До слова нині також вірні практикують цей засіб). Мабуть наймасовіше паломництво до с. Зарваниця чисельністю понад три тисячі вірян підпільної ГКЦ відбулося 28 серпня 1969 р. на релігійник Празник Успіння Пресвятої Діви Марії. [8, с. 250]. Причому із кожним роком кількість паломників до с. Зарваниці збільшувалася.

Особливу роль у житті підпільної Церкви відігравали жінки, які не тільки виховували своїх дітей у релігійному дусі, а й зберігали і плекали звичаї і традиції свого народу, намагалися переховувати від знищення церковну утвар. Зі спогадів однієї із вірянок с. Опришівці, що поблизу м. Івано-Франківська, Анни Майданської, відомо, що її мама разом із сусідкою знайшли поблизу місцевої церкви хрест і статую ангела, які вони на свій ризик переховували у своїх помешканнях [13 с. 233]. Не піти в неділю до церкви і в радянський час уважалося великим гріхом.

Назагал релігійне життя у селі Опришівці продовжувало вирувати і після офіційного закриття ГКЦ на початку 1980-х рр. Парафіяни цієї Церкви, серед яких був і майбутній парох цього храму о. Іван Репела, зайшли до приміщення церкви, в якому самовільно зробили порядок. Згодом принесли деяке церковне начиння і відновили богослужіння у цьому храмі, але тільки в нічну пору.

Миряни підпільної ГКЦ часто об'єднувалися у релігійні братства. Напевно найдієвішим братством було братство у с. Дора, що поблизу Яремчі. Це братство, яке мало назву Матері Божої Нестанної Помочі заснував отець Михайло Шевчишин. Воно налічувало, до слова, від 80 до 100 вірян. Члени братства були

дуже набожними, оскільки вділяли молитви по 5–6 годин без перерви. Село Чортовець також було відомим наявністю великої кількості підпільних вірян ГКЦ [8 с. 129].

Окрема мова про відправлення підпільними отцями Святої Тайни Подружжя. Зі спогадів відомого єпископа УГКЦ Филимона Курчаби відомо про особливості шлюбу у період підпілля. Щоб не наражати підпільного священика на небезпеку саме сестри монахині часто приготувляли молодих людей до шлюбу. Щоправда традиційні оповіді, які як правило нині передують шлюбній церемонії, в часи підпілля ніхто звісно не виголошував. Молоді у час підпілля могли і не одягатися в традиційний шлюбний одяг, і могли носити цивільне вбрання, хоча перстені і були обов'язковими. Також і в часи підпілля мусили бути свідки події, хоча найчастіше це були представники рідних людей молодих.

Можна сказати, що діяльність мирян ГКЦ особливо активізувалася в середині 1970-х рр. Саме тоді в Галичині відновили свою діяльність Треті Чини окремих монаших згромаджень (Чину Найсвятішого Ізбавителя, Чину святого Василя Великого та ін. [28, с. 44]. Це були спільноти вірян, які хотіли жити за правилами богопосвячених осіб. Вони об'єднували вірян різного віку і фаху (серед них були навіть вчителі та інженери). Ці люди збиралися для спільної молитви, прийняття Святої сповіді та св.Причастя. Прикметно, що при вступі до чину миряни складали так звані обіти – були традиція класти руки на Євангеліє і давати клятву, що будуть вірні Богові і дотримуватися канонів християнської Церкви [28, с. 50]. Більше того, після присяги ці віряни отримували нові імена.

Миряни прагнули допомогти греко-католицькому духовенству аби вони навіть у важкий час підпілля могли виконувати свої священичі обов'язки. Майже в кожному будинку підпільних греко-католицьких вірян був маленький самочинний вівтар з іконами, святим розп'яттям, де молилися члени родини.

Можна висновувати, що греко-католицьке мирянство посідало важливе місце у структурі й діяльності підпільної УГКЦ. Відмежувавшись від московського православ'я, вони часто влаштовували у своїх помешканнях такі собі «домашні» церкви, подекуди навіть самотійно відкривали закриті

«советською» владою храми, де часто вночі проводили релігійні богослужіння.

Варто додати, що після смерті Й. Сталіна, 1953 р., та повернення додому більшості греко-католицьких єпископів і підпільних священиків із заслання почало поступово відновлюватись і монаше життя. Зазвичай монахи та монахині працевлаштовувалися у різних місцях. Наприклад сестра Рафаїла Кулиняк, працювала на швейній фабриці м. Івано-Франківська, із благословення підпільного єпископа Софрона Дмитерка розпочав кандидатуру в підпільному монастирі відомий отець-монах Никодим Гуралюк, який довгий час був настоятелем Погонського монастиря. Саму цій людині, цьому релігійному діячеві можна завдячувати відродженню цієї старовинної обителі у 1990-х – 2000-х рр. Основні храми, Хресна дорога, упорядкування – усе це відтворювалося завдяки потугам цього монаха. Щоправда у час підпілля Н.Гуралюк працював простим майстром виробничого навчання в ПТУ № 5 м. Івано-Франківська. У м. Станіславі склала вічні обіти сестра Згромадження ССНДМ – с. Дарія Градюк.

Декілька слів про саму процесію посвячення у монахи. Як відомо, згідно з церковними канонами, під час складання вічних обітів кандидати мали лягти хрестоподібно на землю і їх накривали чорними накидками. Це мало ніби символізувати їхню смерть для цього ситуативного світу з його пристрастями і спокусами і навпаки народження для вічного життя. Це мало відбуватися під супровід церковних дзвонів. Але у період підпілля, дотримуючись законів конспірації, миряни і зацікавлені духовні особи замість дзвонів використовували порцеляну [28, с. 46]. Часто облечини в радянські часи були чи не єдиним днем, коли особа-кандидат/кандидатка була вдягнута в монаший одяг. У інші дні – ченці/черниці ходили як правило у цивільному одязі. Додамо, що інформацію про облечини і монаший спосіб життя ченці і черниці старалися тримати в таємниці. Траплялося, що богопосвячених осіб навіть ховали на цвинтарі без монашого одягу аби не привертати увагу спецорганів чи їх сексотів.

Слід додати, що розпорядок дня у період підпілля значно відрізнявся від звичного монашого способу життя. Сестри-монахині як правило прокидалися о п'ятій годині ранку і відмовляли важливі «канонічні» молитви. Потім

богопосвячені особи вирушали на місце основної праці, а це могла бути як інтелектуальна робота (рідше) так і фізична праця. У вечірню пору монахи/монашки старалися відмовляти вечірню і молитви на вервичці. Часто вервичку відмовляли по дорозі до храму [27, с. 175]. Спільна молитва і Служба Божа стали епіцентром життя кожного монаха і монахині. Бувало, що навіть представники родини не знали, що хтось з їхніх рідних став монахом. Це трималося у секреті. Дні духовних вправ – реколекції завжди були основою чернечого життя. Варто також сказати, що впродовж усього періоду заборони чернечого життя сестри старалися підтримувати справу катехизації дітей, що було дуже важко зробити в умовах існування СРСР.

Як уже відзначалося нами вище, ліквідація монастирів змусила чернецтво шукати нові місця роботи і осідку. Крім того, не варто забувати, що суворі радянські закони зобов'язували кожного громадянина/громадянки людину працювати, а якщо хтось не дотримувався правил – отримував відповідне покарання. Нерідко монахині працювали на підприємствах з озеленення насаджень, медсестрами у лікарні, санітарками в аптеках. Наприклад сестра-мироносиця Ігнатія Васько працювала санітаркою у одній із лікарень м. Івано-Франківська [28, с. 50]. Прикметно, що за спогадами самих монахинь, ставлення до них членів трудового колективу було суперечливим. Деякі колеги по роботі, як правило здогадувалися про їхню приналежність до монашої спільноти.

По суті аж до кінця 1980-х рр. існували у підпіллі «домашні монастирі». Такі осередки були виявлені в м. Івано-Франківську по вул. Черемшини, 5. (Нині ця вулиця не змінила своєї назви) У 1981 р. ще «за Брежньова» у монастирі проживало 5 монахинь. У хаті дві кімнати були обладнані під «домашню церкву», в яких на початку 1990-х рр. було знайдено значну кількість релігійної літератури.

Таким чином, радянські органи влади не зуміли остаточно припинити діяльність греко-католицького духовенства у часи підпілля. В умовах різномірних загроз та небезпек отці підпільної Церкви а також монахи зуміли організувати підпільну структуру, продовжуючи дотримуватись усіх особливостей життєдіяльності. Монахи аби вижити селилися по декілька осіб, створювали так

звані «домашні монастирі», які були дуже дієвими у час підпілля. Умови підпільних богослужінь та чернечого способу життя назагал в радянський період звісно дуже відрізнялися від традиційних. Отці підпільної Церкви і монахи були вимушені дотримуватися суворих заходів безпеки, носити цивільний одяг і працювати на малопrestiжній але офіційній роботі. Дуже часто підпільні отці і монахи терпіли численні насмішки і знущання від своїх колег, деякі з них здогадувалися хто вони є насправді. Попри все підпільна Церква під тиском обставин «не зігнулася», продовжуючи нести своє покликання.

РОЗДІЛ 3 СПРОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УГКЦ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ

Кардинальні метаморфози у політичному і релігійному житті СРСР наступили з приходом до влади в 1985 р. нового лідера ЦК КПРС Михайла Сергійовича Горбачова. Саме він, як відомо, проголосив курс на демократизацію, плюралізм гласність у всіх сферах життя. Ці зміни торкнулися і релігійного питання. На початку свого правління Михайло Горбачов ще не мав наміру докорінно змінювати напрямок своїх генсеків-попередників щодо релігії й попервах надалі проголошував необхідність атеїстичного виховання молоді. Однак у силу святкування 1000-ліття хрещення Русі, новий п'ятидесятичотирьохлітній генеральний секретар почав акцентувати на позитивах християнства як релігії, особливо у формуванні державності Київської Русі.

Окремі історики Церкви вважають, що історичні передумови відновлення УГКЦ склалися ще в 1978 р. Тоді Папою Римським було обрано слов'янина – поляка Кароля Войтилу, який після раптової смерті свого попередника прийняв ім'я Івана Павла II. 1979 р. у листі до глави ГКЦ Йосифа Сліпого, якого він дуже поважав, Папа Іван Павло II засвідчив свій респект українському духовенству і вірним. Варто додати, що папа-поляк завжди дуже позитивно і схвально сприймав українців, підтримував їх волю до своєї Греко-католицької Церкви. Із відходом до Вічності цього папи, у квітні 2005 р., ГКЦ втратила свого амбасадора на європейській християнській арені.

Наприкінці 1987 р. утворено Комітет захисту Української католицької церкви (КзУКЦ), який очолив відомий дисидент і громадський діяч Іван Гель. Цей комітет поставив за ціль легалізувати церковну структуру цієї Церкви. КзУКЦ виступив на суспільну арену як правонаступник «Ініціативної групи для захисту прав віруючих і Церкви», яка з'явилася ще 1982 р. під керівництвом Йосифа Терелі і Василя Кобрини [30, с. 168]. Комітет почав збирати підписи серед зацікавлених осіб. Ці підписи представники Комітету згодом передали вищому керівництву СРСР а також надсилали до міжнародних організацій. Назагал було зібрано понад 100 тисяч підписів священиків і вірян за легалізацію УГКЦ [30, с. 169].

На Івано-Франківщині прихильники руху за легалізацію ГКЦ консолідувалися навколо відомих підпільних єпископів Павла Василика та Софрона (Степана) Дмитерка. Останній, на думку багатьох істориків, очолював більш помірковане крило греко-католицьких отців. Це крило не погоджувалося на відкритий конфлікт з органами радянської влади. Середовище Павла Василика складалося з тих священнослужителів, які виступали за більш радикальні кроки боротьби за легалізацію [8, с. 226].

Можна сказати, що провісником легалізації УГКЦ стало обнародування спеціальної заяви окремих священників і вірян під «омофором» владика Павла Василика до папи Римського Івана Павла II та М. Горбачова про вихід Церкви з підпілля. Додамо, що документ було підписано двома єпископами, двома десятками священників, «дюжиною» осіб з чернецтва і понад півтори сотнею мирян. Ця заява була дуже схвально сприйнята у закордонних засобах масової інформації. Це був своєрідний вибух бомби, можна сказати, що про неї відтоді заговорив увесь світ. Натомість єпископа П. Василика викликали до КДБ, в якому пригрозили повести його на допит у м. Київ. Однак владика твердо дотримувався своєї позиції [4, с. 79–80].

29 квітня 1988 р. М. Горбачов урешті зустрівся з вищими ієрархами Російської Православної Церкви, на якій він заявив про скасування репресивних рішень щодо релігії. М. Горбачов підкреслив, що політика перебудови і гласності цілком стосуються й державно-церковних відносин. Ця зустріч, на думку відомого сучасного прикарпатського історика Василя Марчука, стала поворотним пунктом на шляху легалізації УГКЦ [30, с. 260].

Легалізаційним заходам українських греко-католиків також сприяли урочистості з нагоди святкування 1000-ліття запровадження християнства у Київській Русі. Слід сказати, що ці урочистості були проведені в різних краєнах світу, зокрема, США та багатьох країнах Західної Європи. Як ми вже відзначали вище, у передачах «Радіо Ватикан» і «Голос Америки» часто (переважно у неділю) звучали Святі Літургії, в яких духовенство апелювало до легалізації.

Слухачі мали можливість чути радіоголос Івана Любачівського, Мирослава Марусина, Софрона Мудрого та ін.

Більше того, в рамках святкування 1000-ліття хрещення Русі до столиці СРСР м. Москви була запланована поїздка делегації з Риму. Іван Гель вирішив сформувати ще окрему делегацію із представників УГКЦ і просити про офіційну зустріч із кардиналами аби заявити про легалізацію. У травні 1988 р. така делегація була таки сформована із числа греко-католиків із трьох відомих єпископів (Филимона Курчаби, Павла Василика і Софрона Дмитерка), трьох священників (братів Григорія і Миколи Сімкайлів, о. Михайла Волошина) і трьох мирян (Івана Геля, Ольги Горинь і Зеновія Красівського). Більше того, духовенство навіть відправило перед журналістами Святу Літургію [30, с. 228–229].

Варто додати, що «відкриті» богослужіння в містах і селах Західної України із часом переростали у велелюдні маніфестації. Вагома подія відбулася у липні 1988 р. з нагоди якраз вшанування 1000-ліття хрещення Русі-України у вказаному нами вище с. Зарваниця, що на Тербовлянщині. Там тоді відбулася велелюдна архієрейська Служба Божа, в якій взяли участь дуже багато людей – більш як двадцять тисяч осіб. Про підготовку богослужіння у різний спосіб вірянам повідомляли зі всієї Західної України [41, с. 297]. Очолив тогочасне святкове богослужіння владика Павло Василик а в ролі співслужителів виступили священники о. В. Війтишин (нині відомий митрополит УГКЦ), брати – отці Сеньківі, та брати Сімкайли. Також на богослужінні були присутні представники КзУКЦ Іван Гель, Ярослав Лесів і Степан Хмара. У ході тривання богослужіння священники вірян сповідали і причащали, а наприкінці богослужіння єпископ П. Василик проголосив проповідь якраз з нагоди ювілею 1000-ліття хрещення Русі.

Треба також додати, що з нагоди 1000-ліття Хрещення Русі 28 липня 1988 р. у м. Київ прибули підпільні греко-католицькі священники, семінаристи та вірні Станиславівської єпархії: о. В. Семенюк (нині – єпископ), отець-редемпторист М. Волосянко, ще тоді молоді священники о. П.-В. Репела та о. П.-

Р. Шафран, а також декілька семінаристів і активні миряни – загалом прибуло 18 осіб. Є інформація, що на території Києво-Печерської Лаври ці отці відслужили тоді Святу Літургію [41, с. 300].

Своєю чергою, радянські органи влади розгорнули активну діяльність, що була спрямована на нівеляцію всіх спроб греко-католиків стосовно легалізації УГКЦ. Так, у травні 1986 р. ще тоді комуністична влада разом з РПЦ організувала відзначення 40-річчя Львівського собору, в якому взяли участь архієреї українського екзархату. Це, на думку спецорганів, мало би пригальмувати розгортання легалізаційного процесу.

Характеризуючи релігійну ситуацію в Івано-Франківській області другої половини 1988 р., посадовець Комуністичної партії України Іван Посторонко надав інформацію, що особливо складна ситуація була у 35 населених пунктах області. Івано-франківський історик, доцент Степан Кобута вважає, що компартійні органи залишалися тоді на позиції вираженого несприйняття можливості узаконення діяльності УГКЦ [19, с. 191]. Лідери КПРС сприймали за тих обставин відновлення УГКЦ як небажане. Це пояснювалося насамперед політичними міркуваннями, хоча до Акту проголошення національної державності ще було далеко.

Нерідко підпільних отців штрафували. Наприклад 1985 р. о. М. Косила було оштрафовано на 50 крб., а до адміністративної відповідальності було притягнуто 17 осіб. Але вже в 1988 р. представники радянської влади Івано-Франківської області зафіксували майже півсотні правопорушень про культи представниками греко-католицьких громад. Дивно але наступного, 1989 р. кількість таких порушень склала вже аж 90 випадків. Так протягом 1988–1989 рр. двічі був арештований «за хуліганство» о. Михайло Гаврилів. Траплялися випадки, що декого примусово забирали на кількомісячну службу до лав радянської армії. Так, зокрема, сталося із о. Іваном Сеньківим «за організацію багатолюдного святкування греко-католиками 1000-літнього ювілею Володимирового хрещення Русі 17 липня 1988 р. у відпустовому місці с. Зарваниця» [8, с. 276].

У травні 1989 р. у невеликому селі Іваниківка тодішнього Богородчанського району підпільні греко-католицькі священнослужителі відправили панахиду за українських воїнів, які загинули у боротьбі з нацизмом у роки Другої світової війни. Учасники тогочасних релігійних відправ були також оштрафовані на суму 50 крб.

Крім того, що дивує, навіть у час перебудови активізувалася робота спецорганів по ліквідації так званих «домашніх церков» греко-католиків Галичини. На теренах Тернопільщини у 1985 р. було ліквідовано дві «домашні церкви», організовані тоді ще о. П. Василюком та о. М. Монастирським. Було викрито отців: Я. Сірецького, П. Чучмана й М. Косила (у м. Яремче), о. Галавая (сmt. Богородчани) та ін.

У вересні 1988 р. владика Павла Василюка було запрошено до столиці СРСР м.Москва на розмову з американськими конгресменами, депутатами Верховної Ради СРСР, юристами та церковно-релігійними особами - архієпископом м. Нью-Йорка і священником РПЦ Глібом Якуніним. Американці як відзначають дослідники історії ГКЦ, були дуже розчаровані ставленням радянської влади до УГКЦ. Більше того, після перемовин окремі депутати Верховної Ради СРСР прилюдно попросили вибачення у єпископа Павла Василюка за переслідування проти УГКЦ [29, с. 140].

Учасники руху за легалізацію УГКЦ все ж пробували у дипломатичний спосіб вирішити питання юридичного відновлення своєї Церкви. Узимку 1989 р. вже тоді у статусі єпископа Павло Василюк очолив нову делегацію священників до Москви. Вони знову звернулися до очільника СРСР з пропозицією провести переговори щодо легалізації УГКЦ, однак як показало майбутнє їх знову не було почуто. Ще одна спроба легалізації відбулася того самого року, у травні 1989 р. До Москви знову прибула делегація релігійних діячів у складі трьох активістів - єпископів Павла Василюка, Софрона Дмитерка та Филимона Курчаби, активних отців братів Григорія і Миколи Сімкайлів, В. Війтишина, І. Возняка, згаданих нами вище отців Сеньківих а також численних вірян. Активісти тоді написали «Звернення духовенства УКЦ до Голови президії Верховної Ради СРСР,

Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова з вимогою легалізувати греко-католицьку церкву в Україні» [30, с. 416–419]. Однак найрадикальніші заходи активістів відбулися дещо згодом, коли члени згаданої делегації оголосили голодування на відомій московській вулиці Старий Арбат. Голодування тривало від травня до листопада того ж таки 1989 р. і викликало значний громадський резонанс не лише у СРСР а й у міжнародному середовищі. Звістка про цю ініціативу підпільних українських священників активно ширилася західними ЗМІ. Прикметно, що в той час у Москві тривав симпозіум міжнародної журналістики. Акція голодування, таким чином, потрапляла в об'єктиви журналістів з усіх кінців світу [30, с. 420].

Це може видаватися дивним, однак навіть наприкінці 1980-х рр. у часи пізньої Перебудови організаційні зустрічі греко-католицьких активістів з радянськими урядовцями не давали реальних результатів. У Москві греко-католицький єпископат і священників запевняли повертатися додому, відзначаючи, що саме київське компартійне керівництво спроможне вирішити їхню проблему. Московські адміністратори навіть придбали релігійним діячам квитки на літак. Акцію греко-католиків тоді підтримав КЗУКЦ в особі таких відомих українських громадських діячів Степана Хмари та Ірини Калинець, які організовували групи зацікавлених людей в Україні для безперервності голодування [14].

Активну громадянську позицію зайняли деякі священники з Івано-Франківщини. Так, уродженець с. Старі Кути на Косівщині - отець Іван Бойчук провів аж чотири місяці в м. Москві під час голодування греко-католицьких священників і мирян. Він періодично волонтерив – виїжджав на короткий час в Україну, щоб поповнити запаси продуктів, сировини, роздобути провіант і грошей. Отець І. Бойчук зауважив, що у зазначеній акції протесту брало участь приблизно від тридцяти до ста осіб.

Утім, радянські спецслужби, попри все, у різний спосіб навіть використовуючи підступність провокаторів, намагалися перешкодити підпільним греко-католикам у боротьбі за легалізацію їхньої конфесії. Є інформація, що архідиякон Російської Православної Церкви батюшка Сціняєв вийшов спільно з

священиками УГКЦ на пікет, зобразивши на своєму картонному плакаті інфо, що саме радянські спецоргани спонукали його робити доноси і напади на протестуючих греко-католиків [8, с. 227–228]. Це була звісно провокація.

Інший отець – Тарас Сеньків невдовзі організував групу греко-католиків-мирян Чортківщини у складі 13 осіб, які також згодом поїхали до Москви на підтримку акції голодування вірян УГКЦ. Навіть більше, він 11 липня 1989 р. на свій ризик відслужив на відомій російській вулиці Арбат у м. Москві богослужіння. На цьому богослужінні також були присутні всі люди, які брали участь у голодуванні. Це богослужіння було дуже велелюдним. Наступного дня, 12 липня 1989 р., відбулася святкова Служба Божа (бо тривало богослужіння на Петра і Павла) за східним обрядом у одному із римо-католицьких соборів м. Москва [30, с. 400]. У липні 1989 р. делегація греко-католиків під керівництвом вказаного вище о. Т. Сеньківа вирушила до одного з адміністративних приміщень столиці СРСР.

Владика Степан (Софрон) Дмитерко за участю відомих закарпатських священнослужителів І. Семедія та І. Маргітича у серпні 1989 р. таємно хіротонізував на єпископа «катакомбної» Церкви о. Іриней Білика, ЧСВВ. Прикарпатський історик Церкви Руслан Делятинський вважає, що владика С. Дмитерко, враховував та прораховував тоді різні сценарії розвитку подій – від песимістичного (можливість подальших арештів) до оптимістичного (врешті визнання права УГКЦ на легальне існування) [13, с. 213–214].

Слід також додати, що починаючи з 1988 р. частими для мешканців західних областей УРСР (особливо для Галичини) стали відправи панахид та молебнів на могилах Січових Стрільців. Практикувалися також молитви біля пам'ятних місць а також символічні насипи у селах. Дуже часто на таких діях піднімалися питання історії, екології і звісно легалізації ГКЦ. Прийнято вважати, що першу відкриту відправу в м. Івано-Франківську відправили на Свято Трійці 16 червня 1989 р. отці Микола Сімкайло і отець Січко з м. Долина зі своїм сином. Це було на вулиці Радянській (нині –Незалежності). А сама акція являла собою 50-тисячну демонстрацію вірян (прихильників УГКЦ) Незвичність полягала в

тому, що франківці по суті вперше побачили активних людей, які об'єднавшись у колони, йшли вулицями рідного міста, несли національні стяги унісон співаючи стрілецькі й повстанські пісні. Ці пісні тоді мало хто чув – хіба що люди старшого покоління. Дуже популярний тоді серед народу міста священник Микола Сімкайло відправив панахиду на могилах січових стрільців (сьогодні – це Меморіальний сквер за готелем «Надія», де похований зокрема Герой Майдану Роман Гурик). Священник також виголосив гарну проповідь, в якій розказав про права Церкви і цілі українського народу [13, с.214]. Ця акція була настільки резонансною, що радянські спецслужби безуспішно намагалися зашкодити цьому заходу біля готелю «Україна» шляхом включення гучної музики. Є багато свідків тих подій серед старожилів міста. Такого велелюддя місто тоді ще не бачило.

Далі події щодо легалізації УГКЦ як у місті так і в СРСР назагал розгорталися бурхливо. У серпні 1989 р. на подвір'ї закритої церкви святого Дмитрія у мікрорайоні Пасічна м. Івано-Франківськ владика Павло Василик відправив архієрейську Святу Літургію. За підрахунком істориків у заході взяло участь декілька тисяч вірян [13, с. 215]. Уважається, що саме ця Церква першою перейшла на греко-католицизм. Звісно, що Пасічна як мікрорайон мав тоді зовсім інший вигляд, де не було ще так багато храмів.

Першого жовтня 1989 р. неподалік м. Івано-Франківськ відбулася чергова велелюдна Акція за легалізацію УГКЦ. Йдеться про богослужіння в урочищі Дем'янів Лаз (нині – вже в межах м. Івано-Франківськ). Тоді до міста приїхав відомий активіст Іван Гель. Перед початком богослужіння він від імені вірян УГКЦ зачитав тексти різнорідних телеграм, адресованих папі Івану Павлу II і генсеку М. Горбачову з вимогою прискорити процес легалізації Церкви. Організаторами зібрання виступили різні організації, зокрема згаданий нами вище КзУГКЦ, підпільні владика С. Дмитерко і П. Василик, а також, що цікаво, популярне у місті культурно-наукове товариство «Рух». У сакральному дійстві взяло участь за різними підрахунками 11 греко-католицьких священників. Відправа супроводжувалася патріотичними візіями - підняттям синьо-жовтих стягів та вимогами щодо відновлення існування УГКЦ. Наприкінці при великому зібранні

людей було проведено мітинг-панахиду за жертвами сталінських репресій, які також стали жертвами сатанинського режиму.

Можна погодитись з міркуванням прикарпатського історика Ігоря Андрухів, який свого часу стверджував, що радянська влада, бачачи, свій програш «за релігію», раптово стала на бік РПЦ. Совіти у спішному порядку з розпочали процес збільшення приходів РПЦ, повертаючи попам храми. Дуже промовисті дані можна навести станом на березень 1985 р. Тоді в Івано-Франківській області налічувалося 357 приходів Російської церкви. А вже наприкінці 1987 р. функціонувало 387 приходів [8, с. 406]. Таким чином, за два роки додалося тридцять приходів російської церкви. Особливо багато громад цієї Церкви було на Косівщині. Навіть нині Косівщина передує по кількості російських приходів на теренах області. Ба більше, місцеві комуністи намагалися перешкоджати реєстрацію греко-католицьких громад на Косівщині Івано-Франківської області. Так було у с. Старі Кути, де 26 червня 1989 р. Косівський районний виконком видав дозвіл на реєстрацію другої (!) релігійної громади РПЦ, нібито враховуючи значну кількість віруючих. Зрозуміло, що це було зроблено свідомо. Подібна ситуація мала місце також у с. Гвізд на Надвірнянщині, яка у порівнянні з Косівщиною ніколи не славилася засиллям російської церкви. Так у с. Гвізд споруду недіючої церкви було вирішено передати зареєстрованій громаді РПЦ для нібито переобладнання під каплицю. Це було проведено для того аби недоглянутий храм не дістався віруючим УГКЦ.

Знаменний день для греко-католиків - двадцять восьме листопада 1989 р. Саме тоді, у переддень візиту Михайла Сергійовича Горбачова до Риму, оголосили офіційний дозвіл на реєстрацію громад Української греко-католицької церкви. Зустріч Івана Павла II з М. Горбачовим у Ватикані 1 грудня 1989 р. відбулася, свого роду, навздогін цій події. Ця подія мала важливе значення для легалізації Церкви. Згодом, глава УГКЦ кардинал Мирослав Іван Любачівський оприлюднив заяву такого змісту: «Усвідомлюючи надзвичайно історичну важливість сьогоднішньої зустрічі між Святим Отцем Папою Іваном Павлом II та Президентом СРСР М. Горбачовим, я, кардинал Мирослав Любачівський,

Верховний Архієпископ Львова для українців, синод Української Католицької ієрархії та всі священики, ченці, черниці й вірні УКЦ в Україні та на поселеннях єднаються в молитві з Його Святістю в надії на краще майбутнє. УКЦ сподівається, що напрямні, визначені Святішим Отцем у його промові на Шостому Синоді УКЦ 5 жовтня 1989 р., будуть здійснені, а саме: повна релігійна свобода; публічне визнання з боку цивільних властей; вільний доступ до місць богочитання; право організувати власну питому ієрархічну структуру; можливість підтримувати вільні зв'язки з їхніми громадами як у власній країні, так і за кордоном» [8, с. 368].

Вихід із підпілля УГКЦ ознаменував новий спалах боротьби за утвердження прадідівської віри. Сакральні споруди, в яких у міжвоєнних молилися греко-католики, в радянський час були в дуже занедбаному стані. Духовні провідники підпільної Церкви слушно хотіли повернути своїй пастві майно, яке забрала свого часу радянська влада. У листопаді 1989 р. єпископ С. Дмитерко написав заяву-прохання тогочасному голові міськвиконкому м. Івано-Франківська та уповноваженому у справах релігії про повернення греко-католицької церкви на Майзлях (сучасна вул. Незалежності) та прилеглих до неї церковних приміщень. У радянську пору там знаходився популярний у місті кінотеатр імені Горького. Рішення було задоволене згодом, почалися відповідні роботи, а на території монастиря було добудовано дзвіницю, декілька каплиць.

У грудні 1989 р. єпископ Павло Василик розпочав боротьбу за повернення громаді УГКЦ історичного івано-франківського кафедрального собору. Цей храм – один із небагатьох що функціонував у радянську добу. Тодішні православні митрополити заховали ключі від храму. За таких обставин владика Павло, брати отці Григорій та Микола Сімкайли, майбутній митрополит Володимир Війтишин, отець Йосип Мороз і сотні вірян щодня, незважаючи на складні погодні умови, мороз, на площі біля храму брали участь в архієрейських богослужіннях перед зачиненою катедрою. Отримано перемогу лише 28 січня 1990 р., коли після Служби Божої голова обласного виконавчого комітету Вадим Бойчук вручив владіці Павлові Васиliku офіційний документ, який засвідчив, що храм

перейшов у власність Української греко-католицької церкви [30, с. 389]. Це була, звісно, подія значного масштабу.

Таким чином, демократичні процеси другої половини 1980-х рр. створили сприятливі умови для відродження історичної Української Греко-католицької Церкви. Новими перебудовчими гаслами зуміли скористатися підпільні греко-католики, які розпочавши натхнену боротьбу за відродження своєї Церкви. Без перебільшення можна сказати, що вирішальний вклад у легалізацію УГКЦ було зроблено саме духовенством і вірянами Івано-Франківщини. Маючи, як зараз кажуть, значну харизму і великі організаторські здібності Павло Василик і Софрон Дмитерко рішуче повели за собою підпільну паству. Також варто виділити братів Миколу і Григорія Сімкайлів.

Вони розпочали збір підписів на підтримку офіційного визнання УГКЦ, ширилися публічні богослужіння, які нерідко переростали у багатолюдні мітинги, на яких часто лунали вимоги не лише релігійного, але й що прикметно національного характеру. Компартійні органи задля недопущення реєстрації громад УГКЦ свідомо розгорнули кампанію реєстрації православних громад РПЦ. Однак владі не вдалося зупинити активний процес відродження УГКЦ. Заявивши свій рішучий протест акцією голодування у Москві, яка мала міжнародний резонанс, греко-католики добилися зрештою добилися офіційної легалізації своєї Церкви, в листопаді 1989 р. – січні 1990 р.

РОЗДІЛ 4 МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ТЕМИ ДО ШКІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Вивчення релігійно-церковної історії – це, звісно, значима складова шкільної історичної освіти, яка безсумнівно надає ліцеїстам спромогу не лише засвоїти/засвоювати знання про минуле, але й дбати та плекати власні цінності, моральні якості, чесноти та навички, необхідні для соціалізації молодої людини. Щоправда в шкільному курсі як відомо відсутня спеціальна дисципліна «Історія релігії і Церкви в Україні» тому окремі теми такого напрямку мусимо розкривати в контексті власне вивчення окремих проблем з історичного минулого України. Звісно, що наша тема підходитиме радше до вивчення сюжетів другої половини ХХ ст. тобто 11 класу.

Ще одна річ про яку хочемо сказати – це сучасна постмодерна епоха, де на перший погляд, молодим людям і не потрібно якихось так би мовити християнських аксіологічних компетентностей, бо мовляв це «не модно», свідчить про якусь ретроградність молодої людини. Тому тут перед вчителем стоїть доволі непросте завдання – як подавати такі теми. Чи заглиблюватися у сутність релігії чи подавати зовнішньо.

Під час викладання історії Греко-католицької Церкви важливо не лише передавати знання, але й формувати ціннісні орієнтири учнів. Можна акцентувати на видатних постатях Церкви – митрополитові Андрею Шептицькому, Йосифу Сліпому, єпископу Григорію Хомишину та ін. Однак вивчати можна біографії не лише відомих релігійних діячів а й малознаних отців, у час підпільної Церкви, коли священники не підписавши угоди з Російською православною Церквою залишалися вірними дідові Церкві. Вони зазнавали переслідувань та репресій але попри все залишалися вірними ідеї. Вивчення біографій цих осіб буде яскравим прикладом для досягнення освітніх та виховних цілей. До того ж вивчення цих біографій допоможе учням зрозуміти складність історичних процесів, а також цінності патріотизму, відданості професії, родині та героїзму. Крім того вивчення біографій може формувати у майбутньому покликання молодих людей.

При підборі методів вивчення цих історичних постатей учитель має/мусить визначатися цілями курсу історії України у закладах загальної середньої освіти.

Існує зрозуміло досить різних багато різних методів вивчення історичних персоналій (у тому числі і релігійних осіб), кожен із яких має свої переваги та недоліки.

Про деякі з найпоширеніших методів поведемо мову нижче:

- *Розповідь*: Вчитель може розказувати учням про життєдіяльність священика підпільної ГКЦ, використовувати цікаві факти, приклади та ілюстрації. Це, вірогідно, найпоширеніший спосіб у школі. Тим більше, що вчитель може опиратися на цінні факти, які поміщені про таких отців підпільної Церкви у наукових і науково-публіцистичних статтях, бо нині багато пишуть на цю тематику.
- *Бесіда*: Вчитель спроможний підготувати дискусію з учнями про того чи іншого релігійного діяча підпільної ГКЦ, при чому мимоволі ставити учням відповідні запитання, заохочуючи їх тим самим до висловлення власних думок, сентенцій та суджень. Але тут – нюанс. Для того щоб проводити з учнями 11 класу бесіду потрібно спершу їх підготувати до цього, тобто надати їм відповідну літературу, прочитати лекцію тощо. Це справа вже трохи інша.
- *Аналіз*: Вчитель може дати учням 11 класу завдання проаналізувати деякі опубліковані документи, хрестоматії, окремі мемуари, у деяких випадках листи, фотографії, карти, відеоматеріали, які стосуються тієї чи іншої історичної постаті підпільної ГКЦ.
- *Інтерактивні методи*: Вчитель може використовувати різноманітні рольові ігри, можливо дидактичні ігри, поширений нині у ЗЗСО мозковий штурм, організовувати різноманітні проєкти, серед кращих учнів можливо також провадити дослідницьку роботу. Ці заходи спроможні допомогти учням краще засвоїти матеріал з історії підпільної ГКЦ та зробити процес навчання більш динамічним, мобільним та цікавим.
- *Наочні засоби*: Вчитель може також використовувати численні ілюстрації, фотографії відомих/маловідомих/невідомих діячів підпільної Церкви. А якщо

буде спромога то також різні карти, схеми, застосовувати окремі відеоматеріали. Це вірогідно здатне допомогти учням краще зрозуміти історичну атмосферу, в якій жив та творив той чи інший релігійний діяч. У цьому контексті варто також сказати про наступні речі. Вчитель може організувати екскурсію з учнями 10 чи 11 класу у музей підпільної Церкви. Такі музеї знаходяться наприклад у с. Фитьків, що поблизу Надвірни чи с.Дора де у радянський період дуже активно працювали підпільні отці.

У процесі вибору стратегій та методик для дослідження підпільних отців ГКЦ вчитель може/повинен орієнтуватися на навчальні та виховні цілі курсу з історії України в установах середньої освіти, бо як ми вже відзначали вище у ЗЗСО немає на даний момент дисципліни «Історія Церкви» а предмет «Християнська етика» знято зі шкільної програми. При дослідженні життєдіяльності священика підпільної Церкви важливо представити її в контексті історичного періоду, зрозуміти історичний антураж, сміливо визначити обставини та фактори, які вирішально вплинули на формування поглядів такої особистості. Методи пізнання такої історичної людини звісно залежать від самої історичної персоналії: є факти біографії, хронологія, окремі вислови. Однак, найчастіше потрібно надати опис історичного контексту, в якому жив і творив діяч (у нашому випадку священнослужитель) [62]. Без вивчення контексту, родинних зв'язків, контактів історичної людини дуже складно вповні уявити розгортання і формування світогляду того чи іншого релігійного діяча, не кажучи вже про умови його священнодіяння.

Можна використовувати різні методи. Виокремимо серед них наступні.

1. Біографічний метод: Вивчення життєписів відомих/маловідомих/невідомих священиків підпільної ГКЦ. А якщо існуватиме така можливість то їхнього листування, щоденників, мемуарів (якщо збереглися). Це може допомогти зрозуміти їх внесок у історію. Архіви Івано-Франківської області містять нині доволі значний фактологічний ресурс з історії підпільної ГКЦ.
2. Контекстуальний аналіз: Окрема увага – до вивчення історичного контексту, в якому жили і діяли священики підпільної ГКЦ. Це може включати як

політичний, так і соціальний, економічний та культурний контексти історичної доби. Як ми уже говорили вище без цього складно вивчити ментальність будь-якої людини.

3. Соціологічний підхід: Вивчення взаємодії отців підпільної Церкви із тогочасним суспільством, з'ясування їх ролі та впливу на тогочасний історичний соціум, середовище. Тут можна також доскіпливіше вивчити контактне середовище отців, з'ясувати з ким, із якими категоріями населення у 1950-х–1980-х рр. контактували отці. Зараз у школах значно більше уваги віділяється вивченню соціальної історії, історії повсякденності. Це видно і по запитаннях НМТ (ЗНО) останніх років. До речі у європейській освіті наголос робиться саме на соціо-культурній історії. А постійна акцентація на суспільно-політичній історії – це радше пережиток радянщини.
4. Психологічний аналіз: Тут – акцент на вивченні особистісних рис, цінностей та вірувань священників підпільної ГКЦ. У цьому контексті варто вияснити – які особистісні риси допомогли отцям зберегти себе, вижити у суворий час радянського тоталітаризму. Зараз у школі психологічній складовій віділяється багато уваги, чимало випускників ЗЗСО вступає «на психологію» у ВУЗи. Вчитель мусить про це пам'ятати.
5. Вивчення первинних джерел: Це, зокрема, можуть бути: уривки з листування між релігійними діячами, щоденники священників підпільної, деякі офіційні документи, фотографії тощо. Можуть також міститися деякі документи з українських чи зарубіжних архівів. Зазвичай така інформація зосереджується у окремих книгах, монографіях. Учні можуть попрацювати з цією інформацією.
6. Вивчення вторинних джерел: Це можуть бути книги, статті, фотоальманахи, фотоальбоми, документальні фільми, які присвячені життєдіяльності підпільної ГКЦ та базуються на первинних джерелах.
7. Компаративний аналіз: Цей метод включає порівняння різних релігійних діячів підпільної ГКЦ між собою або ж порівняння із життєдіяльністю священників – представників інших конфесій тієї історичної доби. Цей метод добре розвиває

логічне мислення учнів, учить дітей екстраполювати, зіставляти, порівнювати біографії історичних осіб, робити важливі узагальнення [62].

Варто ще раз зазначити, що окремо постаті підпільної ГКЦ не вивчаються за шкільною програмою на уроках історії України, проте її можна вивчати на таких уроках, як «Україна в перші післявоєнні роки (1945 – на початку 1950-х рр.)» ; «Україна в умовах десталінізації (1953–1964)»; «Україна в період загострення кризи радянської системи (1965–1985)» та частково теми «Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України (1985–1991)». В основній частині уроків можна визначити постать Йосифа Сліпого, Миколая Чарнецького, Володимира Величковського, Івана Слезюка, Володимира Стернюка, Мирослава-Івана Любачівського та багатьох інших.

Соціальні мережі уже стали важливими показниками для вивчення історичних людей, зокрема їхнього повсякдення на уроках історії України в 11 класі. В умовах сучасного вимушеного дистанційного навчання, в ході якого учні проводять значну частину свого часу за своїми айфонами та іншими гаджетами, цю обставину можна також використати. Це зрозуміло, що спроможне допомогти учням поглянути і глибше зрозуміти діяльність релігійно-церковних осіб другої половини ХХ ст. [62].

Якщо зараз відвідати будь-яку особисту сторінку в соціальній мережі, можна почерпнути цілу низку корисної для себе інформації. Наприклад більше дізнатися про хобі людини, особисту інформацію, біографічні події, що мали місце в її житті. Враховуючи це, ми пропонуємо такий до певної міри навіть новаторський метод проведення уроків.

Instagram як соціальна мережа дозволяє робити фото та відео. Це допомагає розвивати візуальне мислення, формує уяву учнів. Twitter та Facebook – це також дуже популярні соціальні мережі, які дозволяють розміщувати інформацію в своїх новинних стрічках, пропонують текстуальну частину, фотографії, відеоконтент та графічну складову.

Навіть під час вивчення історії України другої половини ХХ ст., для учнів 11 класу може здатися, що ці події відбувалися давно, й історичні люди того часу

були дуже відмінні від нас, а тому їх важко зрозуміти. Мовляв – а навіщо взагалі «турбувати старе», що воно дає нам тощо. Якийсь «історичний нафтаїн» тощо. Щоб уникнути цього в учнів, ми пропонуємо свого роду «оновити» історію, представляючи інформацію про історичних осіб (у даному випадку священнослужителів) у формі коротких постів. Доречно запропонувати учням/ліцеїстам, використовуючи, наприклад, Instagram, створити сторінку Андрея Шептицького, Йосифа Сліпого, Миколая Чарнецького або Івана Лятишевського. Чи можна запропонувати учням розробити кампанію в соціальній мережі для реальних тогочасних священників. Для цього варто поміркувати, як насправді створити культурний бренд, які платформи за свого життя використовували б ці особи, якби Twitter чи Facebook були створені 60 чи 70 років тому назад, і які матеріали та подробиці з їхніх біографій були б найбільш ефективними [62].

Ми, своєю чергою, виступаємо за такий перелік завдань для соціальних мереж:

- *Онлайн-портфоліо.* Можна сміливо організувати конкурс на найкраще онлайн-портфоліо, надати учням 11 класу можливість у самостійний спосіб обрати платформу в Інтернет-мережі. Це знову ж може бути їхня новинна стрічка у мережі Facebook або фотографії їхніх робіт у Instagram;
- *Резюме у 140 символів.* Це досить популярний крок. Twitter як відомо – це популярна соціальна мережа для обміну різними повідомленнями з публікою. Один «твіт» (тобто невеликий допис) як відомо містить 140 символів. Учні 11 класу можуть подумати і згодом описати, якими думками або подіями священник підпільної Церкви міг би ділитися у своїх твітах на Twitter якби жив у той час. Це, на наш погляд, досить ефективно виглядало б.
- *Історичні персонажі у Facebook.* У нашому випадку під персонажами ми розуміємо духовних і релігійно-церковних осіб. Можна наприклад запропонувати учням 11 класу вибрати священника підпільної ГКЦ і спробувати створити для нього профіль у Facebook. Можна поміркувати як би виглядав

профіль «про себе» для Йосифа Сліпого? Яку життєву позицію він би висловлював? Це може викликати зацікавленість в учнів 11 класу.

В пору також говорити про компетентності. Можна виокремити щодо теми такі компетентності, які можна розвивати в учнів 11 класу.

Хронологічна компетентність як відомо, включає спроможність розуміти та інтерпретувати історичні події (у нашому випадку з історії підпільної ГКЦ) в часі [62]. Аналіз важливих історичних джерел, пов'язаних з ГКЦ того часу, може допомогти учням розуміти, в який спосіб інформація про особу змінювалася з плином та динамікою. Окрема мова про дискусію та рефлексії позаяк доцільно обговорювати над тим, як різні історичні події та антуражі вплинули на життя та діяльність священиків підпільної ГКЦ: того ж Йосифа Сліпого, Григорія Хомишина, Миколая Чарнецького, Володимира Величковського, Филимона Курчаби, Івана Лятишевського та ін. Вивчення портретів цих людей може допомогти учням розвивати глибше розуміння хронології.

Інформаційна компетентність як відомо вміщує здатність шукати та використовувати ефективно ту чи іншу інформацію [62]. Тут доречно узяти за основу дослідження онлайн-ресурсів. Наприклад учні 11 класів можуть використовувати інтернет-мережу для пошуку інформації про отців підпільної Церкви. Це може включати, наприклад, різні важливі академічні ресурси (статті, монографії, книги) ; а також, наприклад, блоги та так звані вікі-сторінки. Не потрібно також забувати про аналіз історичних першоджерел позаяк учні можуть аналізувати як хрестоматії так і опубліковані документи. Наприклад є чимало інфо про Андрея Шептицького. Про церкву у час підпілля багато свого часу писав відомий історик Володимир Сергійчук. Це може також включати порівняння різних джерел (наприклад листи Йосифа Сліпого а також відкриті інтернет-джерела). Учні 11 класу вже дозрілі аби успішно провести аналіз змісту чи контексту якогось історичного джерела, визначити достовірність того чи іншого джерела.

Використання певної інформації. Після збору та аналізу зібраних фактів учні 11 класу можуть використовувати ці дані для розуміння життєдіяльності

отців підпільної ГКЦ. Не можна в цьому ряді виключати, що на домашнє завдання учні можуть створювати різні презентації, писати есе (методику легко розробити) на основі зібраної інфо.

До аксіологічної компетентності особлива увага адже вона спонукає сприймати, давати оцінки, визнавати цінності, приймати рішення, які у свою чергу відображають спосіб мислення а також формувати власні ціннісні орієнтації та поведінкові стереотипи [62]. Ціннісний аналіз полягає у тому, що учні можуть аналізувати дії та рішення отців підпільної ГКЦ через призму їх особистих цінностей. Це може включати вивчення та дослідження їх церковної кар'єри, ролі в історії Церкви та історії України загалом, а також їх впливу на події свого часу.

Рефлексія. Учні 11 класу можуть рефлексувати над тим, як їхні власні цінності спроможні впливати на їхнє сприйняття отців підпільної Церкви. Це може включати обговорення того, як власні цінності учнів відрізняються від цінностей Йосифа Сліпого чи Івана Ляишевського. Тут важливо, звісно, як то кажуть не «перехилити відро» бо може вилитися вода. Ведемо до того, що кожна молода чи старша людина має свої цінності і попри те, що порівняння може бути не на користь молодого, переконані, що у людей старшого віку також є чого навчитися. Хоча молоді звісно можуть не лише вчитися у старших, а й самі їх чогось навчити (інформаційних технологій наприклад). Тож тут вчителєві треба бути дуже уважним. Це делікатна тема.

Дидактичну гру прийнято сприймати як інноваційний підхід до всебічного розвитку ліцеїста/учня. Нині, зазвичай, акцент робиться на особистісно орієнтованому навчанні та всебічному розвитку дитини (це основні складові НУШ). У той самий час дидактична гра виступає потужним носієм, таким собі інструментом, що містить значний педагогічний резерв. Поступове впровадження ігрових методів у навчальний процес стає все більш модною темою в сучасній педагогіці [62].

Тепер варто, на наш погляд, зосередитися на кількох популярних іграх, які можуть бути використані та адаптовані на уроках у ділянці нашої теми.

Гра «Дерево пізнання» може бути ефективно використана при вивченні постаті глави ГКЦ Йосифа Сліпого:

1. Учні 11 класу складають 1-3 запитання про Йосифа Сліпого, в залежності від рівня підготовленості класу. Бо звісно, що рівень класів може відрізнятись. Наприклад – ким були батьки Й.Сліпого? Як відбувалося становлення особистості майбутнього глави ГКЦ? Коли вирішив стати священиком? Запитання записуються на клаптиках паперу і подаються назад вчителю.
2. Пізніше вчитель відзначає найбільш якісні і доречні запитання як «призерів» і прикріплює їх до заздалегідь підготовленого «Дерева пізнання» (малюнок як правило відображається на паперовому ватмані і прикріплюється до класної дошки).
3. Закріплення засвоєного матеріалу. На наступному уроці історії учні 11 класу забирають імпровізовані листочки з «Дерева пізнання» і відповідають на запитання, які були на них зафіксовані.

Гра «3 вуст в уста» може бути чудовим способом залучити учнів 11 класу до вивчення постаті наприклад монаха Миколая Чарнецького. Це можна зробити наступним чином:

1. Вибрати уривок, пов'язаний з життям або діяльністю наприклад відомого релігійного діяча Миколая Чарнецького. Наприклад: «Значну частину свого життя 1940-х рр. М.Чарнецький провів на засланні». Чотири учні 11 класу є учасниками цієї гри. Троє з учнів 11 класу свідомо виходять з класу, поки четвертий учень публічно читає уривок. Цей етап називається «Підготовка до гри».
2. Коли уривок прочитано, другий учень повертається до аудиторії і дізнається про прочитане з переказу першого учасника. Згодом другий учень у свій спосіб переказує почуте третьому учаснику, а третій невдовзі четвертому. Цей етап називається «Переказ».
3. Згодом четвертий учень переказує почуте всьому класу. Тим самим самі учні мають можливість зіставити наскільки точно прочитане відтворено особою,

що бере участь у змаганнях, тобто гравцем. Цей етап називається «Презентація».

4. Ця гра розвиває у дітей такі якості як: точність, лаконічність висловлювань, динаміка мислення. Вчитель не є стороннім спостерігачем а керує грою так, аби вона проходила організовано.

Окрема мова про гру «Хронолітак». Попри те, що це 11 клас, ця гра може в особливий осіб зацікавити учнів до особи якогось релігійного діяча. Вона може стати гарним способом залучення учнів до вивчення постаті наприклад підпільного станиславівського владики Івана Лятишевського. Це можна зробити наступним чином:

1. Учні виготовляють літаки з паперу, а на кожному виготовленому літаку фіксують дату та місце окремих подій, пов'язаних з життям Івана Лятишевського.
2. На етапі «Запуск «Хронолітака» учні ніби запускають свої «хронолітаки». Літак, який приземлиться на парті того чи іншого учня той має відповідати.
3. Учень, на парту якого приземлився «хронолітак», мав би розповісти про події, пов'язані з особою Івана Лятишевського.

Ця гра спроможна допомогти учням краще запам'ятати події, пов'язані з діяльністю підпільного станиславівського єпископа Івана Лятишевського, а також зробить процес навчання більш несподіваним та захоплюючим.

Підсумовуючи сказане, можна дійти на таких висновків.

Очевидно, що використання ресурсу різних ігор та інноваційних методів навчання спроможне підвищити зацікавленість учнів у вивченні історії підпільної Греко-католицької Церкви та конкретних її представників, таких як: Йосиф Сліпий, Миколай Чарнецький, Володимир Величковський, Іван Лятишевський, Іван Слюзюк чи інших менш відомих представників Греко-католицької Церкви. Ігри здатні допомогти учням 11 класу краще усвідомити і зрозуміти ключові події, пов'язані з життєдіяльністю підпільної ГКЦ.

Також важливо у 11 класі розвивати різні компетентності учнів як просторова, хронологічна, інформаційна та аксіологічна. Усі вони вповні

спроможні розкрити життєдіяльність підпільних священиків Греко-католицької Церкви впродовж 1946–1991 рр. тобто після 1946 р. (Львівського собору) . Це реально зробити для глибокого розуміння історичних подій та постатей того часу. Все це вповні сприятиме формуванню в учнів 11 класу як активних учасників навчального процесу відповідних компетентностей. Тим самим учні 11 класу не просто пасивно сприйматимуть інформацію, а активно досліджуватимуть, аналізуватимуть та використовуватимуть її для побудови власного розуміння історії, зокрема історії Церкви. До того ж, це вірогідно допоможе учням краще зрозуміти значення видатних чи маловідомих постатей ГКЦ в історії України.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження виявлено, що підпільна Українська Греко-Католицька Церква відігравала значущу роль у суспільному житті України протягом періоду з 1946 по 1989 рр. У цей тяжкий період для українського народу, коли релігійні інституції піддавалися політичному тискові та репресіям, УГКЦ зберігала свою ідентичність та продовжувала виконувати релігійні та культурні функції. Можна навіть сказати, що у той складний час ця Церква була дуже сильною, як то кажуть не прогинулася під ті суворі виклики, віряни зберігали щирю молитву, дотримувалися християнських практик у своїх домівках, продовжували святкувати Великі християнські празники. На наш погляд, було навіть більше практикуючої віри в середовищі простих мирян-греко-католиків.

Однією з ключових характеристик діяльності підпільної УГКЦ було збереження духівництва та пастирства «на рівні таємниць». Священники та віряни активно долучалися до підтримки національної ідеї та боротьби за права і свободи українського народу. Церква у той час стала центром об'єднання тих мирян, хто вірив у збереження культурної спадщини та духовної незалежності. УГКЦ в 1946 р. через рішення Львівського псевдособору пішла у підпілля, та продовжувала свою діяльність в нових умовах. Влада РС аж до 1989 р. проводила так звану політику насильницької секуляризації населення.

Якщо говорити про літературу з історії УГКЦ у час підпільної діяльності українців на період з 1946 по 1989 рр. то можна сміливо констатувати, що в сучасному українському науковому просторі є чимало праць (і наукових і науково-популярних) які доволі випукло розкривають життя Церкви. Благо, нині історики мають широкий доступ до архівів, де знаходиться багато нових і цінних матеріалів.

Якщо з'ясовувати суть політики радянського тоталітарного режиму в релігійній сфері, то загальновідомо, що вона мала атеїстичну природу. Звісно, що тоталітарний режим не міг бути людиноцентричним, гуманним. Радянські

«цінності» як то кажуть «апріорі» не могли «поміщати» релігію і ті аспекти які з нею пов'язані – милосердя, любов до ближнього, толерантність, гуманність тощо. Словом, ті всі постулати, які відвічно «лежали в основі» в ментальності галицького українця. Тож наявність цих ментальних ознак і стало, на наш погляд, основною причиною репресій радянської влади щодо греко-католицького духовенства, монахів і мирян упродовж 1950-х – 1980-х рр.

Утім, незважаючи на політичні пригнічення та спроби знищення інституту УГКЦ, ця Церква витримала випробування часу і зберегла свою важливу роль у формуванні національної самосвідомості. Її діяльність сприяла збереженню культурної спадщини, утвердженню національної самосвідомості та формуванню духовного обличчя українського суспільства.

Роль духовенства і вірних в боротьбі за відновлення УГКЦ наприкінці 1980-х рр. важко переоцінити. Можна лише повторити думки тих вітчизняних істориків, які сміливо свідчили, що рух за відродження Греко-католицької Церкви проходив «в унісон» з рухом за відродження Української Держави. Ці рухи ніби взаємообумовлювали один одного. Симптоматично, що священники і миряни, які щиро боролися за свою Церкву щиро боролися й за свою державу. Політична поразка комуністичних сил на виборах до місцевих рад у Тернопільській, Івано-Франківській та Львівській областях у 1990 р. стала таким собі «цвяхом у труну» і радянської держави. Дана подія стала початком релігійного плюралізму.

Зазначений період в історії підпільної УГКЦ є свідченням нескореності духу та віри українського народу. Ця Церква продовжує залишатися важливим елементом української ідентичності та є символом витриманості в умовах тоталітарного режиму. Дослідження підпільної УГКЦ поглибило розуміння ролі християнства у суспільному житті під час періодів соціально-політичної нестабільності та репресій.

Щодо можливостей адаптації теми до програм закладів загальної середньої освіти то можна сказати наступне. Важливо у 11 класі (а саме там тематично підходить тема нашої бакалаврської роботи) розвивати різні компетентності

учнів, а саме: просторову, хронологічну, інформаційну та аксіологічну. Усі вони спроможні розкрити життєдіяльність підпільних священиків Греко-католицької Церкви впродовж 1946–1991 рр. Це реально зробити для глибокого розуміння історичних подій та постатей того часу. Тим самим учні 11 класу не просто пасивно сприйматимуть інформацію, а активно досліджуватимуть, аналізуватимуть та використовуватимуть її для побудови власного розуміння історії, зокрема історії Церкви. До того ж, це вірогідно допоможе учням краще зрозуміти значення видатних чи маловідомих постатей ГКЦ в історії України.

Отже, за результатами дослідження, можна вважати, що підпільна УГКЦ внесла вагоме значення в розвиток національної ідентичності та духовності українського народу протягом зазначеного періоду. Зусилля УГКЦ сприяли збереженню та відродженню духовних цінностей у важкі часи і є важливим елементом історії України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

I. Збірники документів і матеріалів

1. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / [упоряд. Володимир Сергійчук]. К.: Дніпро, 2001. 492 с.
2. Росович В. З хрестом чи з ножем. [Електронний ресурс]. URL: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/acdvr-9-48-050.pdf>.

II. Мемуарна література

3. Репресована Церква. Літопис Голготи України: у 3 т. Т. 2. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 530 с.

III. Монографії, наукові статті

4. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. 84 с.
5. Андрухів І. О. Ліквідація греко-католицьких монастирів на Станіславщині у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2004. № 10. С. 149–159.
6. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
7. Великий А. о., ЧСВВ. З літопису християнської України: XX ст. Рим, 1977. Т. 9. 222 с.
8. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х рр.: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
9. Гавриш І. Заборонена молитва: Станиславівська єпархія УГКЦ у період підпілля (1946–1989): монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. 264 с.
10. Гладка Г. Підготовка ліквідації УГКЦ в руслі антиунійної політики радянської влади (1944–1946 рр.) // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 9. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2016. С. 172–178.

11. Гуркіна С. Особливості проекту усної історії Інституту історії Церкви «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989». [Електронний ресурс]. URL: <http://ichistory.org.ua/blog/2013/08/30/svitlana-gurkina-osoblyvosti-proektu-usnoyi-istoriyi-institutu-istoriyi-tserkvy-obraz-syly-duhu-zhyva-istoriya-pidpilnogo-zhyttya-ukrayins-koyi-greko-katolyts-koyi-tserkvy-1946-1989/>.
12. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Історична хроніка. К.: Наукова думка, 1970. 357 с.
13. Делятинський Р. Відновлення та реорганізація структури Івано-Франківської єпархії Української Греко-Католицької Церкви (1989–1993 рр.) // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 8. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 204–233.
14. До 25-ліття легалізації УГКЦ: свідчення пані Ольги Білої-Фостик [Електронний ресурс]. URL: <http://ichistory.org.ua/blog/2014/10/22/do-25-littya-legalizatsiyi-ugkts-svidchennya-pani-ol-gy-biloyi-fostyk/>.
15. До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. [вид. 2-ге, випр. і доп.]. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2014. 84 с.
16. Єгрешій О. І. Проблема побуту і соціально-психологічної адаптації сімей греко-католицьких священиків – політичних переселенців на Далекий Схід 1950-х – першої половини 1960-х рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис, 2013. № 22–23. С. 325–334.
17. Єгрешій О.І. Священик Ярослав Сірецький: історія арешту// Історія релігій в Україні: науковий щорічник: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. Львів: вид-во «Логос», 2012. Книга І. С. 716–726.
18. «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 140 с.
19. Кобута С. Суспільна легалізація УГКЦ як чинник національно-релігійного

- відродження у 1987–1991 рр. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т. 2014. С. 190–196.
20. Концур Н. Львівський собор 1946 року і проблеми виживання греко-католиків. *Наукові записки Тернопільського ун-ту В.Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 3. Тернопіль, 2008. С. 268–271.
 21. Концур Н. Львівський собор 1946 року та його місце в історії УГКЦ. *Наукові записки Тернопільського ун-ту В.Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 2. Тернопіль, 2006. С. 55–59.
 22. Концур-Карабінович Н. Підготовка до ліквідації Греко-Католицької Церкви на теренах Станиславівської єпархії. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»*. Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 7. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 142–146.
 23. Концур Н. Становище Української греко-католицької церкви після відновлення радянської влади в західній Україні. *Мандрівець: Всеукраїнський науковий журнал*. Тернопіль, 2006. № 6. С. 14–17.
 24. Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 рр. К., 1998. 404 с.
 25. Малярчук О. Протистояння віруючих західних областей України партійно-радянським органам у 1960–1970-х рр. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 197–207.
 26. Маслій О. Внесок Згромадження сестер мироносиць у процес легалізації УГКЦ // «Правда визволить...». Матеріали Міжнародної конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2015 р. Львів, 2015. С. 42–50.
 27. Маслій О. Діяльність згромадження сестер-мироносиць на Прикарпатті в «катакомбний» період існування УГКЦ (1946–1989 рр.) // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 7. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015.

- С. 168–176.
28. Маслій О. Діяльність Згромадження сестер мироносиць у 1914–1946 рр. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2015. №. 5. С. 43–50.
 29. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.
 30. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ. 2004. 464 с.
 31. Нагорняк В. о. Діяльність отця Михайла Косила в часи підпілля // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 208–216.
 32. Олексин О. Українська греко-католицька церква в умовах антирелігійної пропаганди радянського режиму на Прикарпатті у 40–50-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 217–223.
 33. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
 34. Пащенко В. Українська Греко-Католицька Церква середини 40-50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2128/1/Paschenko.pdf>.
 35. Пекар І. ЧСВВ. Ісповідники віри нашої сучасності: причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під Совітами. Торонто–Рим, 1982. 332 с.
 36. Пилипів І.В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.). Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2011. 428 с.
 37. «Правда визволить...» : матеріали наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / за ред. о. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна. Жовква: Місіонер, 2015. 200 с.

38. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіянок. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. 271 с.
39. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 рр. К.: ФАДА. 510 с.
40. Стоцький Я. Монастир Отців Василіян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996 рр.). Львів: Видавництво отців василіян «Місіонер», 1997. 160 с., іл.
41. Стоцький Я.В. Спроби виходу УГКЦ з підпілля крізь призму державно-церковних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXII. С. 297–301.
42. Стоцький Я. Стан катакомбної греко-католицької церкви і спроби легального відродження греко-католицьких громад під час хрущовської «відлиги» // «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. С. 5–18.
43. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква в Західній Україні у хрущовський період // Мандрівець. 2008. № 2 (73). С. 46–54.
44. Церква мучеників / Упорядник Олег Турій. Львів: Свічадо, 2002. 56 с.
45. «Церква потребує добре освічених людей»: Інтерв'ю з єпископом Володимиром Війтишиним, Правлячим Архиєреєм Івано-Франківської єпархії УГКЦ, членом Вченої Ради та професором кафедри теології Івано-Франківської теологічної академії // Нова Зоря: Всеукраїнський греко-католицький часопис. Івано-Франківськ, 2011. Ч. 27. 17 листопада. С. 4.
46. Через терни – до зірок. Життя, мученицька смерть і прослава Блаженного Мученика Симеона Лукача. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. 368 с.
47. Чернописька В. Ліквідація радянською владою студитського чернецтва у Східній Галичині в перші повоєнні роки // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М.

- М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 641–646.
48. Шарп Дж. Історія знизу / Джим Шарп // Нові підходи до історіописання / [за ред. Пітера Берка; пер. з англ. 2-ге вид., випр.]. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 35–59.
 49. Швець О. Релігійне життя в УРСР напередодні перебудови // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2015. Вип. 10. С. 116–119.
 50. Щербяк Ю. Концептуальні засади освітньої доктрини Української греко-католицької церкви в ХХ столітті. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 588 с.
 51. Щербяк Ю. А. Практика просвітницької діяльності греко-католицьких монастирів у період деєсталінізації (1954–1964 рр.) // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. 2007. № 12. С. 124–132.
 52. Щербяк Ю. А. Соціально-педагогічна діяльність Української Греко-Католицької Церкви в УРСР (1939–1989 рр.) // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: матеріали ХХІІІ міжнар. наук.-практ. конф., (Донецьк, 16 трав. 2008 р.). Донецьк: Наука і освіта, 2008. С. 321–323.
 53. Шкраб'юк П. Монаший чин отців Василян у національному житті України. Львів: Місіонер, 2005. 439 с.
 54. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Харків, 2011. 466 с.
 55. Шляхтич Р. Проведення Львівського церковного собору 1946 р. в контексті боротьби радянської влади з українським визвольним рухом // Молодий вчений. 2014. № 7 (2). С. 34–36.
 56. Як виглядало навчання у підпільних семінаріях УГКЦ? [Електронний ресурс]. URL: <http://www.credo-ua.org/2012/01/56892>.
 57. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 376 с.
 58. Ярема Р. Львовский церковный Собор 1946 года в свете торжества православия в Западной Украине. К.: КИТ, 2011. 312 с.: ил.

59. Як виглядав шлюб в УГКЦ за часів підпілля? [Електронний ресурс]. URL: <http://credo.pro/2012/01/56520>.

Методичні видання:

60. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Основа, 2012. 239 с.
61. Левітас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії. Посібник вчителя. Основа, 2006. 96 с.
62. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Посібник. Київ: Генеза, 2006. 328. Режим доступу: с. https://chtyvo.org.ua/authors/Pometun_Olena/Metodyka_navchannia_istorii_v_shkoli.

ДОДАТКИ:

Додаток А

Владика Софрон Дмитерко підпільно править богослужіння, 1980-ті рр.

Додаток Б.

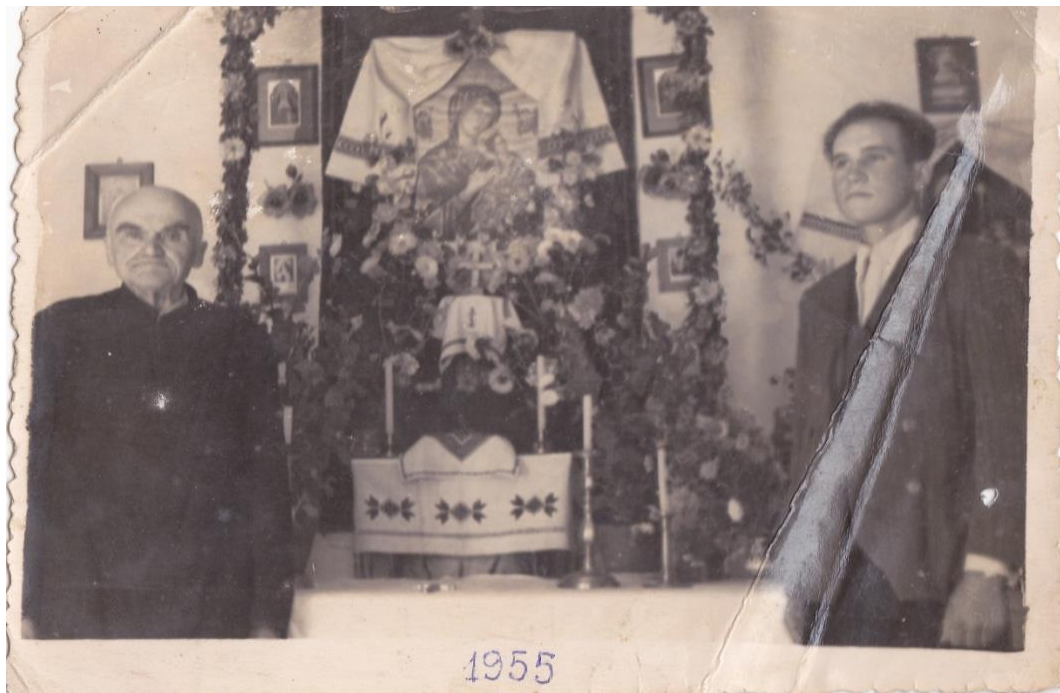
Владика Павло Василик служить суплікацію в Зарваницькому лісі, 1980-ті рр.

Джерело: Приватний архів о. Миколи Григорука (фото №1); Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського райрну Івано-Франківської області (фото №2)

Додаток В

**о. А. Казновський зі своїм учнем о. М. Косилом в домашній каплиці в с. Дора
Яремчанського району Станіславської області, 1955 р.**

Владики Павло Василик і Софрон Дмитерко з духовенством і вірними, 1980-ті рр.

(Справа від П.Василика – Ярослав Лесів, позаду – о. Микола Сімкайло)

Джерело: Приватний архів о. Миколи Григорука

Додаток Г

**Отець М. Косило, ректор підпільної духовної семінарії, та студент Іван Бойко
на пасіці під час студіювання богословських дисциплін, 1969 р.**

Джерело: Приватний архів о. Миколи Григорука

Додаток Д

**Монах Студійського уставу Мирон Деренюк, с. Дора Яремчанського району
Івано-Франківської області 1960–1970 ті рр.**

Джерело: Приватний архів Олега Єгрешія (фото №1);

Приватний архів о. Миколи Григорука (фото №2)

**Святкування тисячоліття хрещення Русі 17 липня 1988 р., с. Зарваниця
Теребовлянського району Тернопільської області**

Джерело: Приватний архів Іванни Гавриш

Делегація УГКЦ біля будинку Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР у м. Москва, 15-17 травня 1989 р.

Джерело: Музей владики Софрона Дмитерка, м. Івано-Франківськ, вул. Коломийська, 36 (приватна фотоколекція О. Єгрешія)

**Молитовне голодування на Арбаті, м. Москва, літо 1989 р.
(на першому плані – о. Ярослав Лесів)**

**Делегація Чортківського деканату Станиславівської єпархії, очолювана
о. Т. Сеньківим під час акції голодування на Арбаті, м. Москва, літо 1989 р.**

Джерело: Приватний архів Іванни Гавриш

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ

Тема: *«Підпільна УГКЦ в Україні» Мета уроку: Після цього уроку учні зможуть: розповідати про історію підпільної Української греко-католицької церкви (УГКЦ), її діяльність та значення в суспільному житті; розуміти причини і наслідки репресій проти УГКЦ; висловлювати власну думку щодо релігійної свободи та репресій; удосконалити навички критичного мислення, аналізу та аргументації.*

Компетентності

Ключові: спілкування державною мовою (вести аргументовану дискусію на відповідну тематику); соціальна та громадянська компетентності (працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід); інформаційна грамотність (вміння знаходити, оцінювати та використовувати інформацію з різних джерел).

Предметні: хронологічна (уміння орієнтуватися в хронологічному просторі періоду репресій та підпілля УГКЦ); інформаційна (користуватися довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації); логічна (ставити запитання та шукати відповіді); аксіологічна (порівнювати й оцінювати факти та діяльність історичних осіб з позиції загальнолюдських і національних цінностей, визначати власну позицію щодо суперечливих питань історії).

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: відеоматеріали, смартфони, проектор та екран, інтелект-карти, підручник з історії України, папір, маркери, класна дошка, карта України.

Основні дати:

1. 1946 — Львівський псевдособор і "ліквідація" УГКЦ.
2. 1949-1989 — Підпільна діяльність УГКЦ.
3. 1987 — Початок відкритого виступу греко-католиків за легалізацію УГКЦ.

4. 1989 — Легалізація УГКЦ.

Основні поняття і терміни: УГКЦ, підпілля, репресії, Львівський псевдособор, релігійна свобода, радянська влада.

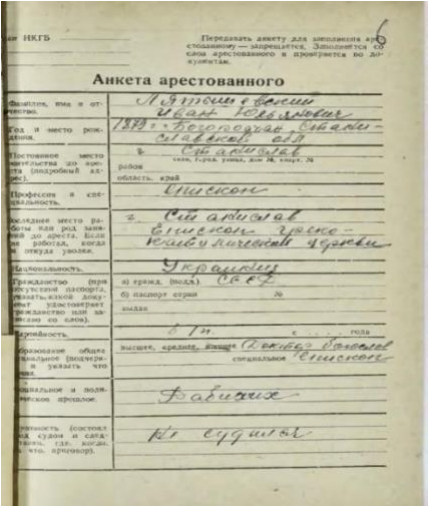
Основні постаті: Йосип Сліпий, Микита Хрущов, Леонід Брежнєв, Михайло Горбачов.

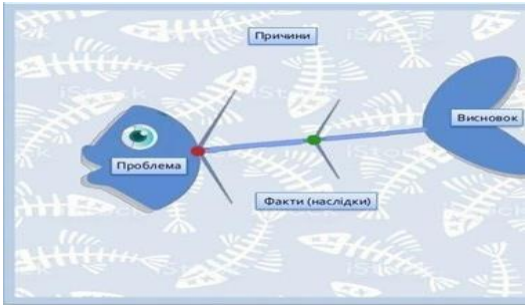
План:

1. Історія створення та становлення УГКЦ.
2. Львівський псевдособор 1946 року.
3. Діяльність УГКЦ в підпіллі.
4. Легалізація УГКЦ та її сучасний стан.

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
2 хв	I. Організаційний момент	Привітання, перевірка присутності.		
10 хв	II. Перевірка д/з	1) Письмово: Опишіть причини репресій проти УГКЦ у повоєнний період. 2) Біля дошки: Покажіть на карті місця найбільших репресій проти УГКЦ. 3) Усно: Які події призвели до псевдособору 1946 року? Охарактеризуйте значення УГКЦ для українського суспільства в період підпілля.	Письмово, біля дошки, усно	
4 хв	III. Етап мотивації	Чи могла УГКЦ уникнути репресій? Заперечте чи підтвердіть. Поділіться враженнями про репресії радянської влади проти релігійних організацій, зокрема УГКЦ.	Обговорення	Аксіологічна компетентність
4 хв	IV. Актуалізація опорних	Що таке підпілля? Розгляньте інтелект-карти для кращого розуміння теми. Пройдіть гру	Відповіді на питання, перегляд інтелект-карт, гра	Інформаційна компетентність, аксіологічна

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
	знань	"Історія УГКЦ у підпіллі".	"Історія УГКЦ у підпіллі"	компетентність
15 хв	V. Етап пояснення нового матеріалу	1. Історія створення та становлення УГКЦ. Українська греко-католицька церква (УГКЦ) є однією з найстаріших релігійних організацій в Україні, її історія починається ще з 1596 року, коли був підписаний Берестейський унійний договір. УГКЦ поєднує у собі елементи східного обряду та католицького віровчення, що робить її унікальною у світовому контексті. У повоєнний період, особливо після Львівського псевдособору 1946 року, радянська влада оголосила про "ліквідацію" УГКЦ. Це призвело до масових репресій проти духовенства та віруючих, багато церков було закрито, а священників ув'язнено або вислано до Сибіру. Незважаючи на заборони та переслідування, УГКЦ продовжувала свою діяльність у підпіллі. Духовенство та миряни організовували таємні служби, навчали дітей релігії, підтримували моральний дух вірян. Підпільна діяльність церкви стала символом опору радянському режиму та збереження релігійної ідентичності українців. У 1989 році, під впливом демократичних змін у СРСР, УГКЦ була легалізована. Цей момент став початком нового етапу в історії церкви, її відродження та активної участі в суспільному житті України. Основні питання для обговорення: — Що таке підпілля та чому УГКЦ змушена була діяти підпільно? — Які були наслідки Львівського псевдособору для УГКЦ? — Як підпільна діяльність УГКЦ вплинула	Робота з інтелект-картами, відповіді на питання, робота з документами (аналіз політичних мотивів радянської влади, дослідження наслідків для духовенства і мирян УГКЦ)	Логічна компетентність, аксіологічна компетентність, хронологічна компетентність, просторове мислення

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
		на збереження релігійної ідентичності українців? Восени 1943 р. радянська влада радикально змінила ставлення до Церкви і відчутно відкоригували свою церковну політику. Головною метою зміни політики були прагматичні цілі – використати Російську православну церкву як засіб проти інакодумуючих. <i>/хронологічно-інформаційна</i> 1944 р. військово-політичні «диспозиції» видозмінилися, Україну повністю окупували радянські війська. 1 листопада 1944 р. глава Церкви Андрей Шептицький помер у окупованому Львові, а його наступником став, як, Йосиф Сліпий. <i>/хронологічно-інформаційна</i> 11 квітня 1945 р. архієреї цієї Церкви (серед яких був і Слуга Божий Іван Лятишевський) були арештовані, – «за активну зрадницьку і підсобницьку діяльність на користь німецьких окупантів». Арешту Владики Лятишевського передував шестигодинний обшук житлового приміщення з конфіскацією 		
		2. 2. Львівський псевдособор 1946		

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
		року. Підготовка та проведення Львівського псевдособору стали кульмінацією репресивної політики радянської влади проти УГКЦ. Задуманий як спосіб "добровільного" об'єднання греко-католиків з РПЦ, цей собор фактично став інструментом для знищення УГКЦ. Після собору церква була оголошена "ліквідованою", а її майно передано Російській православній церкві. Робота з документами. Об'єднайте учнів у пари. Протягом 5 хв., використовуючи надані матеріали, учні вивчають рішення псевдособору та їхні наслідки для УГКЦ. Перший учень — аналізує політичні мотиви радянської влади, другий — досліджує наслідки для духовенства і мирян УГКЦ. Після цього учні обговорюють результати своєї роботи в парах, а потім вносять висновки в загальну ✓ Вправа «Фішбоун» (робота в малих групах). Опрацюйте відповідний матеріал, та заповніть схематичну діаграму (проблема, причини, факти, висновок) скликання Львівського (псевдо) собору. 		

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
		✓ Вправа «Мозковий штурм»: □ Чому Собор у Львові не став канонічним? (Драганчук) □ З чим пов'язують відсутність фотографій з Львівського собору? (Бацур) □ Які рішення були прийняті на соборі в перший день його роботи? (Козуч)		
10 хв	VI. Систематизація знань		Гра «Sothing Game» про ліквідацію УГКЦ та арешти архієпископів - https://www.classtools.net/vortex/202204-iHCh55	інноваційна, хронологічно-логічна інформаційно-комунікаційна хронологічна, інформаційно-комунікаційна
5 хв	VII. Висновки	Підведення підсумків уроку. Основні ідеї та уроки, винесені з теми "Підпільна УГКЦ в Україні". Обговорення значення діяльності УГКЦ в підпіллі для українського суспільства та релігійної ідентичності.	Участь в обговоренні, підведення підсумків уроку	
5 хв	VIII. Домашнє завдання	1) Письмово: Підготуйте есе на тему "Вплив підпільної діяльності УГКЦ на сучасну Україну". 2) Усно: Розкажіть про одного з провідних діячів УГКЦ у період підпілля.	Підготовка есе, підготовка усної доповіді	